

ISSN: 2651-5180

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

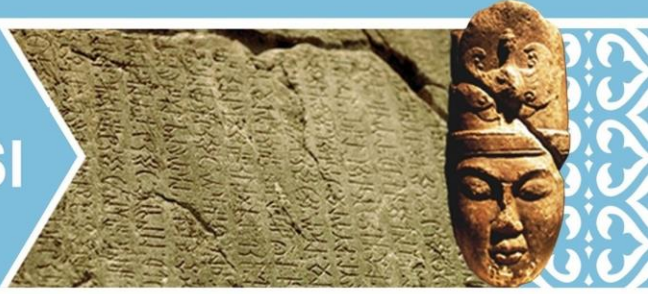
TÜDAD

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

"Dilde, fikirde, işte birlik!" İsmail Gaspralı

Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Yayını

TÜRK DÜNYASI

JTWS

INTERNATIONAL JOURNAL OF
TURKISH WORLD STUDIES

"Unity in language, idea and action!" İsmail Gasprinskiy

Publication of International Research Symposium on the Turkish World

CİLT/VOLUME:

3

SAYI/NUMBER:

4

YIL/YEAR:

EKİM 2020

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY
TURKISH WORLD STUDIES APPLICATION AND RESEARCH CENTER

ISSN: 2651-5180

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

TÜDAD

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

"Dilde, fikirde, işte birlik!" İsmail Gaspralı

Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Yayını

TÜRK DÜNYASI

JTWS

INTERNATIONAL JOURNAL OF
TURKISH WORLD STUDIES

"Unity in language, idea and action!" İsmail Gasprinskiy

Publication of International Research Symposium on the Turkish World

CİLT/VOLUME:

3

SAYI/NUMBER:

4

YIL/YEAR:

EKİM 2020

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY
TURKISH WORLD STUDIES APPLICATION AND RESEARCH CENTER

Sahibi

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Türk Dünyası Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
Adına

Rektör

Prof. Dr. Muhsin KAR

Editör Kurulu

Prof. Dr. Hikmet Korař
Prof. Dr. Fatih Yücel
Dr. Öğr. Üyesi Bayram Polat
Dr. Öğr. Üyesi Adem Yeloğlu
Dr. Öğr. Üyesi Turgay Düğen

Teknik Editör Kurulu

Öğr. Gör. Perizat Yertayeva
Arş. Gör. Mesut Sönmez

Bilim ve Danıřma Kurulu

Prof. Dr. Adalet Tahirzade (Bakü Avrasya Üni.)
Prof. Dr. Adem Öger (Nevşehir Hacıbektaş Üni.)
Prof. Dr. Ahmet Buran (Fırat Üni.)
Prof. Dr. Ahmet Taşağlı (Mimar Sinan Üni.)
Prof. Dr. Aliya Masalimova (El Farabi Kazak Milli Üni.)
Prof. Dr. Ayabek Bayniyazov (Ardahan Üni.)
Prof. Dr. Baltabay Abdigaziulu (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Bekir Çınar (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Bibigül ilyasovna (Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Birol Akgün (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)
Prof. Dr. Bülent Kara (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

- Prof. Dr. Chong-Jin Oh (Hankuk Üni.)
Prof. Dr. Efkân Uzun (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Elena Oganova (Moskova Devlet Üni.)
Prof. Dr. Elman Nesirov (Bakü Devlet Üni.)
Prof. Dr. Ercan Alkaya (Fırat Üni.)
Prof. Dr. Faruk Çolak (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Fatma Açık (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Feyzan Vural (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Gaffar Mehdiyev Çakmaklı (Erciyes Üni.)
Prof. Dr. Gulmira Abdrasilova (Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Gülbanu Kosımova (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Gülbanu Kosımova (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Gülzar İbrahimova (Bakü Avrasya Üni.)
Prof. Dr. Gürer Gülsevin (Ege Üni.)
Prof. Dr. Halit Çal (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Haluk Alkan (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Hatice İçel (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Hayati Beşirli (Kırgızistan Türkiye Manas Üni.)
Prof. Dr. İbrahim Maraş (Ankara Üni.)
Prof. Dr. İlyas Gökhan (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. İrfan Morina (Priştine Üni.)
Prof. Dr. İyina M. Dıyga (A. Kırımşkı Şarkiyat Araştırma Enstitüsü, UMİA)
Prof. Dr. İsmail Doğan (Muğla Sıtkı Koçman Üni.)
Prof. Dr. Jarkınbike Süleymenova (Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Kalamkas Kalıbaeva (Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Kaijobbay Sathojaulı (L. V. Gumilev Avrasya Milli Üni.)
Prof. Dr. Kemal Özcan (Necmettin Erbakan Üni.)
Prof. Dr. Kerim Türkmen (Erciyes Üni.)
Prof. Dr. Kutluk Kağan Sümer (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. M. Bülent Uludağ (İzmir Kâtip Çelebi Üni.)
Prof. Dr. Mambet Koygeldiyev (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Mayıl Asgerov (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. Mehmet Ekiz (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Mehmet Koygeldiyev (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Mehmet Şahin (Polis Akademisi)
Prof. Dr. Mevlüt Gültekin (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Muhabbet Qurbonova (Alişir Nevaiy Üni.)

- Prof. Dr. Murat Çemrek (Necmettin Erbakan Üni.)
Prof. Dr. Mustafa Talas (Niğde Ömer Hahsdemir Üni.)
Prof. Dr. Nadirhan Hasan (Karabük Üni.)
Prof. Dr. Nazım Hikmet Polat (Hacı Bektaş Veli Üni.)
Prof. Dr. Nergis Biray (Pamukkale Üni.)
Prof. Dr. Nevzat Şimşek (Dokuz Eylül Üni.)
Prof. Dr. Sami Kılıç (Fırat Üni.)
Prof. Dr. Selçuk Duman (Giresun Üni.)
Prof. Dr. Şenol Kantarcı (Akdeniz Üni.)
Prof. Dr. Şerif Ali Bozkaplan (Dokuz Eylül Üni.)
Prof. Dr. Talip Yıldırım (Uşak Üni.)
Prof. Dr. Tsendin Battulık (Moğolistan Devlet Üni.)
Prof. Dr. Turgut Tok (Pamukkale Üni.)
Prof. Dr. Türkan Bayer Altın (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Yıldırım Özbek (Akdeniz Üni.)
Prof. Dr. Zeki Gürel (Ege Üni.)
Prof. Dr. Ziya Avşar (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Akartürk Karahan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)
Doç. Dr. Altınay Tımbolova (El Farabi Milli Üni.)
Doç. Dr. Asiman Guliyev (Azerbaycan Devlet İkiyat Üni.)
Doç. Dr. Atila Döl (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Enver Kapağan (Karabük Üni.)
Doç. Dr. Hakan Yalap (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni.)
Doç. Dr. İbrahim Kaplan (Çukurova Üni.)
Doç. Dr. İdris Nebi Uysal (Karamanoğlu Mehmetbey Üni.)
Doç. Dr. Kuanyshbek Kenzhalin (L. Gumilev Avrasya Milli Üni.)
Doç. Dr. Liubovi Chimpooesh (Moldova İlimler Akademisi)
Doç. Dr. Mahmut Sarıkaya (Ahi Evran Üni.)
Doç. Dr. Marija Dhindjic (Sırbistan İlimler ve Sanat Akademisi)
Doç. Dr. Mehmet Kaya (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Murteza Hasanoglu (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İdarecilik Akademisi)
Doç. Dr. Neşe Harbalioğlu (Nevşehir Hacıbektaş Üni.)
Doç. Dr. Onur Köksal (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Ramis Karabulut (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Recep Özkan (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Rinat Usmanov (Başkurt Devlet Üni.)
Doç. Dr. Sercan Demirgüneş (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Serhat Erkmen (Jandarma ve Sahit Güvenlik Akademisi)

- Doç. Dr. Serkan İbiş (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Serkan Taflıoğlu (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Vakur Sümer (Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üni.)
Doç. Dr. Yakup Ömeroğlu (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Yalçın Sarıkaya (Giresun Üni.)
Doç. Dr. Ykdiyâr Paltöre (El Farabi Milli Üni.)
Doç. Dr. Zubaida Shadkam (El Farabi Milli Üni.)
Doç. Jemila Otarbekova (Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Büyükakkaş (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Atilla Jorma (Ardahan Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Bağdagül Musa (Ürdün Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Elsev Brina Lopar (Ukshin Hoti Prizren Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Emin Salihi (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Ertürk (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Radik Galiullin (Naberezhnye Chelny Devlet
Pedagoji Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Haktan Birsal (İzmir Kâtip çelebi Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Hünkar Güler (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Lokman Zor (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Nuran Malta-Muhaxheri (Pristine Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Reyila Kaşgarlı (İstanbul Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Suk Kyeong Kang (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Ablet Semet (Göttingen Georg-August Üni.)
Dr. Sayavuş Qasimov (Bakü Avrasya Üni.)
Dr. Seyfeddin Altaylı (Bakü Avrasya Üniversitesi)

Haberleşme Adresi

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi 3.
Kat, Merkez Kampüsü 51246
Niğde
Tel: +903882252150 **Faks:** +903882252150

İÇİNDEKİLER

1) KAZAK HALKININ XV-XVIII. YÜZYILDA ETNİK BÖLGESİNİN OLUŞMASININ BAZI FAKTÖRLERİ.....	1
2) ALTAY KÖYÜ'NDE YAŞAYAN KAZAK TÜRKLERİNİN OYNADIKLARI GELENEKSEL OYUNLAR.....	8
3) TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ KAP KACAĞLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞININ ÇUVAŞ TÜRKÇESİYLE KARŞILAŞTIRILMASI.....	23
4) TARİHİMİ NE KADAR BİLİYORUM ALMANYA'DA YAŞAYAN TÜRK GENÇLERİNİN TÜRK TARİHİNE YÖNELİK ALGILARI.....	36
5) ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР МӘСЕЛЕНІҢ АНЫҚТАМАСЫ МЕН МӘНІ.....	52

KAZAK HALKININ XV-XVIII. YÜZYILDA ETNİK BÖLGESİNİN OLUŞMASININ BAZI FAKTÖR- LERİ

Özet

Makalede Kazak halkının etnik toplumlarının oluşumundaki sosyal ve ekonomik alt yapısı ele alınmıştır. Söz konusu topluluğun temel özelliklerinden birisi olarak bilinen Kazak cüzlerinin yerleşim coğrafyası, aynı zamanda bir etnisite ile beraber, belli bir aşamada, devlet sisteminin de ortaya çıkmasının göstergesi olmalıdır. Devlet sistemiyle paralel olarak gelişen etnik bölge unsurunun temelinde Kazak cüzlerinin yerleşimi yatmakta idi. Göçebe hayat sürdüren Kazak cüzlerinin sosyoekonomik şartları da etnik bölgenin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Bundan dolayı, makalede, meselenin temel unsuru belli bir zaman dilimindeki sosyoekonomik arka planı içeren kaynaklara dayanarak incelemeye tabi tutulmuştur. Böylece, Kazak halkının etnik bölgesinin oluşumunun asırlara uzanan serüveni tarihi açıdan incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Kazak halkı, etnik bölge, kabileler, sosyal-ekonomik türleri

THE MAIN FACTORS OF FORMATION OF THE ETHNIC TERRITORY OF KAZAKH PEOPLE IN XV-XVIII CENTURIES

Abstract

The article dedicated to the social and economic foundations of formation of the

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
CİLT 3 / SAYI 4 / EKİM
2020

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Abdulvahap KARA
Aidana KOPTİLEVOVA

Mimar Sinan Güzel
Sanatlar Üniversitesi,
[abdulva-
hap.kara@msgsu.edu.tr](mailto:abdulva-
hap.kara@msgsu.edu.tr)

L.Gumilev Avrasya
Milli Üniversitesi
doktora öğrencisi,
[kop-
tileuova.aidana@gmail.com](mailto:kop-
tileuova.aidana@gmail.com)

Gönderim Tarihi

Received
09.11.2018

Kabul Tarihi

Accepted
07.11.2020

Atf

KARA, Abdulvahap
KOPTİLEVOVA,
Aidana (2020). "Kazak
Halkının XV-XVIII.
Yüzyılda Etnik
Bölgelerinin Oluşmasının
Bazı Faktörleri",
*Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (3/4), 1-7

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

ethnic territory of the Kazakh people. The main feature of this society is the fact that the location areas of Kazakh zhuzes, along with one ethnic group, should be viewed as a sign of the emergence of a state system at a certain level. In addition to the state system, the arrangement of Kazakh zhuzes on the basis of the ethnic territory were also observed. The socio-economic conditions of Kazakhs, who have embarked on a nomadic lifestyle, also played an important role in the formation of ethnic borders. In this regard, this article examines the main reasons for the problem based on sources covering socio-economic conditions for a defined period of time. Thus, centuries-long staging of the formation of the ethnic territory of the Kazakh people was historically investigated.

Key words: Kazakh people, ethnic territory, tribes, social-economic types

Kazak halkının XV-XVIII. yy. etnik bölgesinin oluşması deyince aklımıza ister istemez Kazak Hanlığı'nın kuruluşu ve güçlenmesi gelir. Çünkü belirtilen tarihlerde Kazak hanlığı oluşup, tarih sahnesinde sağlam bir şekilde yer almıştır. Kazak Hanlığı gibi bir göçebe devlet tarihinden söz edince etnik tarihini dikkate almamız mümkün değildir. Zira yaklaşık 45 boydan oluşan Kazakların bir halk olarak kuruluş tarihi, bir soydan gelen kabilelerin bir etnik birliğe dahil olması demektir. Dolayısıyla devlet yapısının asıl bir belirtisi olan toprak sorunu da ortaya çıkmıştır. Genellikle herhangi bir halkın etnik bölgesinin oluşması, adı geçen etnik grubun nitelikleriyle ilgili birkaç faktörlere bağlıdır. Bunlara etnik grupların soyu, uğraşı ve bunlardan ayrı dili, dini, gelenekleri, kültürü gibi faktörler ait olur (Koptilevova, 2016: 231-235). Kazak halkı, etnik kökeni bir olan boylardan oluşan, yani tarihi, doğal ve yasal etnik süreçlerin sonucunda meydana gelen halktır. Bugün onun belirli olan etnik bileşimi eskiden Kazakistan topraklarında yaşayan yerli ve siyasi süreçler sonucunda Moğolistan Platosu'ndan gelen Türk dili konuşan kabileleri içerdiği bellidir (Karibayev, 2008: 57-63).

M. Mukanov, Kazak halkının etnik bölgesinin oluşması XVI-XVII yüzyıllarda sona erdi demiştir (Mukanov, 1991: 64). Tam olarak söylemek gerekirse, Hanlığın siyasi tarihindeki XVI. yüzyılın ortasında hükümdarlık eden Hak Nazar Han ile XVI. yüzyılın sonunda hükümdarlık eden Tavekel Han'ın isimleri büyük önem taşır. Bütün bunların yanı sıra Kazak Hanlığı'nın etnik bölgesinin genişlenmesinin bir kanıtı ve sonucu daha, XVI. yüzyılın orta

çağında etnik birliklerin, yani Kazak cüzlerinin ortaya çıkmasıdır (Koptilevova, 2013: 198-203).

Aslında Kazak Hanlığı'nın etnik bölgesinin teşekkül etmesi ile Kazak cüzlerinin oluşması sıkı sıkıya, birbirine çok yakından bağlı süreçlerdir. Bununla ilgili olarak karşıt görüşler ortaya çıkmaktadır. Mesela, bir görüş "Kazak halkının etnik bölgesinin oluşma süreci, Kazak cüzlerinin ortaya çıkmasıyla tamamlandı" derken, ikinci bir görüş "Kazak cüzleri, Kazak halkının etnik bölgesinin oluşmasına neden oldu" demektedir. Birinci hükmün geçerliliği konusunda kuşku yoktur. Ama ikinci hükme gelince, iki temel sebebe eğilmemiz gerekmektedir: tarihi siyasi ve sosyal ekonomik faktörler. Birinci faktör barizdir, biz ikincisinin üzerinde geniş bir şekilde durmak istiyoruz.

Sosyal ekonomik faktör, Kazak halkının etnik bileşimi ile bölgesinin oluşmasının önemli nedenlerinden biri olarak tanınır. Genel olarak Kazak halkı eski devirlerde oluşmuş olan Türk Bozkır Kültürüne has konargöçer uygarlığın son devirlerdeki temsilcisidir. O yüzden Kazak halkına ait olan ve özelliğini belirten sosyal ekonomik durumlarını incelemek çok önemlidir.

XVI. yüzyılın sonuna kadar oluşmuş olan Kazak halkının etnik bölgesinin üç ayrı iklim ve coğrafi ortamda bulunduğu tarihi bir gerçektir. Kazakların yaşadığı topraklar geçim kaynağının başlıca meşgalesi olarak hayvancılıkla uğraşmak için gayet uygun zemine sahip olmuştur. Bununla yanı sıra göçebe kültürel geleneğin yaşayabilirliği, hayvancılığa dayalı sosyal yapı ile sağlanan çevreyle sıkı sıkıya bağlıydı. Şimdi Kazakların bu tür uğraşın neden seçtiği üzerine duralım. Kazakistan bölgesinin %90'dan fazlası temel olarak çöllerden, yarı çöllerden, bozkırlardan oluşur. Bu nedenle yerli bölgenin böyle bir doğal ve iklim özellikleri uğraşın bu türünü kendi kendine belirlemiştir (Daik Press, 2001: 80). O yüzden hayvancılık Kazak Hanlığı topraklarının başlıca üretim biçimi olmuştur. Uğraşın bu türü, yerel halkın yaşamı için neredeyse tüm gerekli olan araçlarla sağlamıştır. Kısaca Kazaklar çevreye zarar vermeden, eşsiz ve kalıntısız üretim yapan uygarlık temsilcileridir. 1897 yılında yapılan Rusya nüfus sayım sonucunda Kazakların %80'i hayvancılıkla geçimini sağlarken, halkın %18'i ise hayvancılık ve çiftçilikle birlikte uğraşarak yaşadıklarını görebiliyoruz (Masanov, 2001: 84).

Böylece ekonomik ve kültürel tiplerle ilgili söyleyecek olursak, bu, belli bir doğal ve coğrafi konumu açısından halkın sosyal ve ekonomik gelişmesine uygun olarak oluşan ekonomi ile kültür özelliklerin doğal ve tarihi sistemidir (Masanov, 2001: 90). Ekonomik ve kültürel tipteki maddi ve manevi kültürün temel özelliği, aynı coğrafi ortamda yaşayan insanların ekonomik yönlerinin temelinde ortaya çıkmasıdır. Etnik gelenekler özellikleri ile bir olacak halkın bu uğraş varlığı, maddi ve manevi kültürünün gerekli şekillerini biçimlendirir. Uğraş, kültürel tipin herhangi türüyle kendisinin doğal ortam ile sağlam bağlantı kurması sayesinde oluşma esnasında aynı soydan gelen etnik belirtileri kapsar. Bundan bile etnik bireysellik ortaya çıkar ve farklı kültürel kanıtlar seçilmeye başlar. İşte bu göçebe uğraş tipinin etnik ve tasnif gücünün hakim olmasının işaretidir.

Kazak topraklarının doğal özellikleri genellikle Orta Asya'ya uygun olan temel üç ekonomik ve kültürel tiplere ayrılır: 1) Etkin sulu tarımla birlikte hayvancılık ile uğraşan dingin yerlerde yaşayan insanların yerleşik hayvancılık ve kültürel tipi. 2) Dağlı ve bozkır, yarı çöllü bölgelerde yaşayan hayvan yetiştiricilerin ekonomik ve kültürel tipi. 3) Dağlı ve ovalık yerlerde yaşayan tarım ve hayvancılık ile uğraşan yarı yerli ekonomik ve kültürel tipi (Masanov, 2001: 92). Dağlı, bozkır, yarı çöllü olan çeşitli bölgeleri ve kuşakları kapsayan ülkede hayvancılık, ekolojik yönden üç tipe ayrılır: göçebe, yarı göçebe ve yerleşik hayvancılık. J. Artıkbaev bunun gibi etno sistemler hakkında: “Bizim bildiğimiz gibi, göçebelerin üçlük sistemi eski zamanlarda ortaya çıkmıştır. Bunun gibi üçlü etnik sistem saklarda, hunlularda, oğuzlarda, karluklarda ve çok Orta Asya halklarında olmuş” diyor (Artıkbaev, 1993: 34).

Tarihte tanınmış olan Kazak halkının etnik bölgesi aniden oluşmamıştır, söylediğimiz bölgelerde yavaş yavaş bir buçuk yüzyıla yaklaşık sürede kurulmuştur. Daha önce dediğimiz gibi bu süreç XVI yüzyılın orta çağı ve XVI yüzyılın sonuna doğru tamamlandı. Yani Kazak Hanlığı, sonradan Ulu cüzün yeri olan Jetisu bölgesinde kurulup, zaman geçtikçe Orta cüzün bölgesi, Hak Nazar Hanın döneminde Nogayların toprakları da dahil olmuştur (Koptilevova, 2013: 203). Ayrıca Kazak cüzlerinin yaşam bölgeleri yukarıda adı geçen ekonomik ve kültürel tiplere uygundur. D. Katran'ın sınıflandırmasına göre etkin sulu tarımla birlikte hayvancılık ile uğraşan ingin yerlerde yaşayan insanların yerleşik eko-

nomik ve kültürel tipi (birinci), Küçük cüzün yaşam alanına uygunsa, dağlı ve bozkır, yarı çöllü bölgelerde yaşayan hayvan yetiştiricilerin ekonomik ve kültürel tipi (ikinci) Orta cüze, son ekonomik ve kültürel tip (üçüncü) Ulu cüzün yaşam alanına uygun gelir. Aslında bu üç ekonomik ve kültürel tipleri A. İ. Levşin'in üç cüzün konup göçtüğü topraklarıyla ilgili söylediği bölgelerle bağlayabiliriz. O, Küçük cüzün konargöçer yaşam alanları Sır, Janadariya, Embi gölleri ve Kara-Borsık kumları; Oralın alt kısmı, Karaköl; Oral, Elek, İrgız, Sağız nehirleri, Orta cüzün konargöçer yaşam alanları Torğay, Nura, Tobıl, Ertis, Esil nehirleri ve Tarbağatay, Aman-Karağay dağlı bölgeleri ve Ulu cüzün konargöçer yaşam alanları Şu, Talas, İle, Karatal, Köksü, Sarısu nehirleri ve Karatau, Tarbağatay dağları, Jetisu bölgesidir (Levshin, 1996: 292-294). T. Omarbekov'ın "Kazakların bölge olarak ayrı-ayrı göç etmeleri etnik-bölgesel tarzda cereyan etmiştir" demesi buna delil olabilir (Omarbekov, 2007: 238).

Adı geçen bölgeler ekonomik ve kültürel tiplerin alanlarına uygundur. Bununla birlikte N. Mınjan'ın: "Kazak Hanlığı döneminde Kazak cüzleri, kendisinin oluşun tarihi konargöçer geleneğini muhafaza etmiştir, her cüzün yaylaklarının belli bir alanları olmuştur" (Qani, 1993: 279) dediği fikrimizin doğru olduğunu kanıtlar. Kazakların etnik topluluklarının böyle göçme bölgelerin N. E. Masanov ta tespit etmiştir (Masanov, 2001: 79). İlk olarak Kazakların üç cüzünün üç türlü coğrafi ve ekonomik bölgelerde yaşadıklarına önem veren ve Kazak halkının bu bölgeler temelinde üç cüze ayrılmasını ortaya koyan V.V. Bartold idi. Yazar, söz konusu olan Kazak halkının çok eskiden uygulayan geleneksel üretim yöntemlerine dayanarak üç farklı coğrafi ve ekonomik bölge temelinde üç cüze ayrıldı diye sonuca varmıştır (Bartold, 1925: 217). Yazar, Kazakların göçebe hayvancılığına önem verip, doğru sonuca varmıştır. Z. Kiyanatuli: "Orta cüz ile küçük cüz kazakları yılda yedi yüz kilometre, Ulu cüz kazakları yılda iki yüz kilometre civarında göç ederek yaşamışlardır. Soylar, köyler bir tarafa göçebelerin Han orduları bile göç ederek yaşamışlardır" diyor (Kiyanatuli, 2010: 586). Bunun gibi yaşayış tarzının temelinde ortaya çıkan hükümet bölgeleri kendi başına Kazak Hanlığı devlet sisteminin gelişmesine katkıda bulundu ve bu faktör kazak halkının göçebe toplumu için çok önemli süreç olmuştur. Orta Asya civarında ve Yakın Doğu ülkeleri arasında ortaçağ döneminde Kazak Hanlığı yüz ölçümüyle

Çin’den sonra ikinci sırada yer alıyordu. Bu göçebe devletler arasında ulus olarak yönetilerek Cengiz Han’ın mirasını devam ettiren Hanlık idi (Kıyanatılı, 2010: 584).

Sonuç

Sonuç olarak biz bu makalede Kazak halkının etnik bölgesinin oluşmasına etki olan önemli faktörlerin biri sosyal ve ekonomik faktörünü tahlil ettik. Yani bizim söylemek istediğimiz Kazak halkının etnik bölgesinin oluşması, doğrudan uğraş tiplerine bağlıdır ve bu tipler etnik ve tarihi faktörleri kapsayan doğal etnik süreçlerin sonucunda ortaya çıkan Kazak cüzlerinin yaşam alanlarına uygun gelir. Aslında “Etnik grup” kavramı ile onun oluşma ilkelere göre bu süreçlerin gerçekleşmesi doğal ve yasaldir, çünkü L.N. Gumilyev “Etnik grup” teorisi için yazdığı çalışmasında “üretim metodu, etnik grubun ileride gelişmesini sağladığından etnik grup ve onların yaşam alanı sıkı sıkıya bağlıdır ve benzeyen alanlarda yaşayan etnik grupların başka yerlere taşınması veya bir araya gelmesi yaşam alanı ve uğraş türüne bağlıdır” demiştir (Gumilev, 1968: 193-202).

Sonuç olarak Kazak halkının etnik bölgesinin oluşması, tarihi kökenleri, uğraşları, kültürel ve manevi açıdan karşılıklı bağıntısı olan etnik toplumların etnik süreçlerinin siyasi faktörlerin etkisi neticesinde ortaya çıkan fenomen diye sonuca varıyoruz.

Kaynakça

- Koptileuova, A. (2016), “*Etnikalıq territoriya*” terminine qatıstı keibir maseleler // “Birlik pen Jasampazdyqtyn 25 jyly” atty halyqaralyq ǵılmı-tajiribelik konferensiyanyñ bayandamalar jinagy, – Astana, 231-235 bb.
- Karıbayev, B. (2008). “Mongol caulap aluşılıǵına qatıstı Qazaqstan aumagına taypalardıñ qonıs audaruy”, *QazÚU habarşısı, tarih seriyası*, №3. – s. 57-63.
- Mukanov, M. (1991). *Etničeskaya territoriya kazahov v XVIII v. – naçalo XX v.* – Almatı: Kazahstan.
- Omarbekov, T. (2007). “Orta ǵasırlardaǵı kazak ru-taipalarınñ etno-sayısi maseleleri (VI-XIII)” *Tarihpen órilgen taǵdır*, Astana: Ana tılı-ata tarih, s. 234-239.
- Kınayatılı, Z. (2010). “Cingiz han jane Kazak memleketi”, T. 2. – *Almatı Tarih taǵılımi*, – 728 b.
- Artıkbayev, Z. (1993). *Kazahskoye obşestvo: traditsiyi i innovatsiyi.* – Караганда.
- Koptileuova, A. (2013). *Qazaq cüzderi qaşan paida boldy? «Ǵylymi qazına cane otan tarihy: jas ǵalmdar ulesi» atty cas tarihşy ǵalymdardyn IV Halıqaralyq ǵılmı-tajiribelik konferensiya materiýaldarı*, Almaty, s. 198-203.
- Masanov, N. (2001). “Etničeski sostav, geografıyarasseleniyaiçislennostkazahov”, V kn. *İstoriya Kazahstana: narodyi kulturi*, Almatı: Daik Pres.
- Levşin, A. (1996). *Opisaniye Kirgız-kaisatsyih ili Kirgız-kaisatskih ord i stepei.* Almatı: Sanat.
- Qazaqtyn kone tarihy (1993). *Daiyndagan Qanı M.*, Almatı: Jalyn.
- Bartold, V. (1925). *İstoriya izuçeniya vostoka v Evrope i Rossiyi*, Leningrad.
- Gumilev, L. *Etnos i landshaft*,
<http://gumilevica.kulichki.net/articles/Article91.htm>

ALTAY KÖYÜ'NDE YAŞAYAN KAZAK TÜRKLERİNİN OYNADIKLARI GELENEKSEL OYUNLAR

Özet

Oyun insanlığın var olduğu günden beri vardır. Birçok arkeolojik çalışmada oyun ve oyuncaklara ait buluntular ortaya çıkarılmıştır. Kültürel öğeleri bünyesinde barındıran oyun, çocuklar için en basit öğrenme yöntemidir. Çocuk oyun oynarken eğlenir. Oyun hakkında birçok kuramcı birçok farklı görüş belirtmiş olsa da oyun yoluyla çocuk hayat ile bağlantı kurar. Her toplum kendinden sonraki nesile kültürünü aktarma isteği duyar. Büyükelirini taklit eden çocuk zamanla bu davranışları oyun içinde kullanır ve kendini yaşama hazırlar. Bu yönden oyun kültürel aktarımında en önemli araçlarından biri sayılır. Günümüzde Türkiye'nin birçok şehrinde Kazak Türkleri yaşamlarını sürdürmektedir. Niğde İli Ulukışla İlçesi Altay Köyü'nde yaşayan Kazak Türklerinin de oynadıkları oyunların kayıt altına alınması kendilerinden sonraki nesillerin kültürünü unutmaması açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmanın ilk bölümünde Kazak Türklerinin Doğu Türkistan'dan göç etme nedenleri, Türkiye'ye gelişleri ve Altay Köyüne Yerleşmeleri ele alınmıştır. İkinci bölümde oyunların kültür aktarımındaki rolünden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde ise Altay Köyü'nde oynanan oyunlar röportaj yöntemi ile kaynak kişilerden öğrenilmiş ve çalışmaya eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Altay Köyü, Geleneksel

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF
TURKISH WORLD
STUDIES
CİLT 3 / SAYI 4 /
EKİM 2020

Sorumlu Yazar
Corresponding Author
Büşra ÇETİNKAYA
Niğde Ömer Halisdemir
Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü
Avrasya Araştırmaları
Anabilim Dalı Yüksek
Lisans Öğrencisi,
bsrctnky95@gmail.com

Gönderim Tarihi
Received
18.09.2020

Kabul Tarihi
Accepted
02.11.2020

Atıf
ÇETİNKAYA, Büşra
(2020). "Altay
Köyü'nde Yaşayan
Kazak Türklerinin
Oynadıkları Geleneksel
Oyunlar", *Uluslararası
Türk Dünyası
Araştırmaları Dergisi*,
(3/4), 8-22

ARAŞTIRMA
MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Oyunlar, Kültür

TRADITIONAL GAMES PLAYED BY KAZAKH TURKS LIVING IN ALTAY VILLAGE

Abstract

Playing has existed since the day humanity existed. Findings of games and toys were unearthed during archaeological studies. Playing is, which contains cultural elements, is the simplest learning method for children. Child has fun while playing. Even though so many theorists stated so many ideas about game, child establishes a connection with life through game. Every society wants to transfer their culture to the next generation. The child who imitates the elders, in time uses these manners in game and prepares himself for life. That's why game is considered one of the best ways of cultural transmission. Nowadays Kazakh's Turks maintain their lives in so many cities in Turkey. It's important to record games that were played by those living in Altay Village of Niğde province Ulukışla district in order not to forget the culture of the next generations. In the first part of this work, the reasons for Kazakh's Turks migrating from eastern Turkestan, coming to Turkey and settling in Altay village are discussed. In the second part, the role of games in cultural transmission is mentioned. In the third part, the games played in the village of Altay were learned from the source people by the interview method and added to the study.

Key Words: Altay Village, Traditional Games, Culture.

Giriş

İnsanların kişilik yapılarını, yaşam biçimlerini içinde yaşadıkları kültür oluşturur. Her toplum kültürünü bir sonraki kuşağa aktarabilme amacı taşır. Bu kültür aktarımı çeşitli yollarla yapılır. Ancak bu aktarım için önemli olan bir öğe de geleneksel çocuk oyunlarıdır. Oyun, çocuklar için kültürel öğeleri bünyesinde barındıran, eğitici ve öğretimi kolaylaştıran en ideal yoldur.

Oyun insanların var olduğu günden beri vardır. Çocuklar büyüklerinin yaptıklarını görerek onları taklit ederek oyun oynamayı öğrenmişlerdir. Atalarını taklit ederek yaptıkları bu hareketler zamanla bilinçli yapılan hareketlere dönüşmüş ve oyun, kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel bir özellik kazanmıştır. Oyunun ne olduğu hakkında geçmişten günümüze kadar birçok görüş ileri sürülmüştür. Oyun Piaget'e göre uyum, Hall'e göre bi-

reyin ırkına özgü davranışların tekrarlanmasıdır. Lazarus kendiliğinden ortaya çıkan, mutluluk getiren bir uğraş olarak tanımlarken, Montaigne çocukların en gerçek uğraşları demiştir. Oyun hakkında birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlardaki ortak nokta ise oyun çocuk için önemli bir uğraştır. Oyun yalnızca insanlara özgü bir özellik değildir. Hayvanlar dahi oyun oynamakta ve oyunlarının sonucunda haz almaktadır. Çocuklar da hayata dair ilk tecrübelerini kendileri oyun yoluyla kendileri deneyimleyerek öğrenmektedir (MEGEP, 2014: 5).

Doğu Türkistan'dan göç edip Türkiye'ye gelmiş olan bu Kazak Türkleri, göç yolunda gördükleri ve şu an yaşadıkları bölgelerdeki kültür öğelerini öğrenmişler ve bu kültürler ile etkileşime girmişlerdir. Altay Köyü'nde oynanan geleneksel oyunların bilinmesi, oyun yoluyla çocukların daha etkin biçimde öğrenim sağlamaları kültürün korunması ve kültürün devamlılığının sağlanması için önemlidir. Kültürlerinde kuşaklararası değişimlere rastlanılıyor olsa dahi günümüzde Niğde İli, Ulukışla İlçesinde kurulan Altay Köyü'nde atalarından aldıkları kültür öğelerini yaşatmaya devam etmektedirler.

1. Kazak Türklerinin Göç Nedenleri, Türkiye'ye Gelişleri ve Altay Köyüne Yerleşmeleri

Türkistan, Çinlilerin işgalinden sonra Doğu ve Batı olmak üzere ayrılmıştır. Doğu Türkistan'da 400'den fazla bağımsızlık faaliyeti gösterilip bağımsız devlet kurulmuş olursa da sonunda Çinlilere mağlup olunmuştur. Çinliler istila ettiği bu topraklara yeni toprak anlamında olan Şincang adını vermiştir. Halk istilalardan sonra dahi bu durumu kabul etmeyip çeşitli isyanlarda bulunmuşlardır. Bunun üzerine kabile başları tutuklanıp, Milli Türk okulları kapatılarak yerine Çin okullarına devam mecburiyeti getirilmiştir. “Yeni Düzen” adıyla oradaki insanlara Çin kültürü dayatılıp ve Çin siyasi emelleri enjekte edilmiştir. Sudan bahaneler uydurularak, mücahitleri dağıtmak veya onları organize edenleri el altından ortadan kaldırmak gibi yollara başvurulmuştur (Gayretullah, 1977: 26-28).

Komünist Çin işgali sırasında göçe sebep olan nedenler; (Liman Çetin, 2006: 8-9).

- 1- Ürünlerin, hayvanların ve toprağın izinsiz satılması yasaklanmıştır,

- 2- Halkın kazancı işyerlerine gelen banka görevlilerince zorla bankaya yatırılmış,
- 3- Vatansever, ahlaklı, itibar sahibi kişiler katledilirken yerlerine ahlaksız, iradesiz insanlar halkın başına getirilmiş,
- 4- Ailelerin reisleri kötü kişilerden seçilmiş,
- 5- Herkes üç günde bir polise gidip neler yaptığını anlatmak zorunda bırakılmış,
- 6- İzin almadan birini ziyarete gitmek, başka köy ya da şehre taşınmak yasaklanmış,
- 7- Herkes birbirine karşı casusluk yapmaya zorlanmış,
- 8- Postanelerde mektuplar denetlenmiş,
- 9- Zayıf kişilikli insanlara katillik, cinayet, işkence metotları öğretilmiş,
- 10- Doğu Türkistan'ı Çinileştirme politikası izlenmiş,
- 11- Çinliler ile evlilik teşvik edilmiş,
- 12- Çinliler verimli topraklara yerleştirilmiş,
- 13- Milliyetçi aydınlar hapsedilmiş,
- 14- 125 çeşit işkence, 28 çeşit öldürme usulü geliştirilmiştir.

Geliştirilen bu işkencelerden bazıları; kadınlara her türlü saldırı, baş ve ayaklarını ayrı araçlara bağlayıp ters yönde hareket ettirmek, askeri eğitimde canlı insanları hedef olarak kullanmak olmuştur. Maden ocaklarında zehirli gaz, vücutta yaralar açıp buralara koydukları iplerle bu yaraları deşmek, vb. Bu işkencelere daha fazla dayanamayan Kazak Türkleri, gruplar halinde göç etmeye mecbur bırakılmışlardır. Göç ülkeler arası başlamış, kıtalar arasına dönüşmüştür. 1936 sonlarında başlayan göçler 1951'e kadar devam etmiş, 18.000 kişi göçe katılmıştır (Liman Çetin, 2006: 8-9).

Kazak Türklerinin yurt dışına doğru çıktıkları yolculuğun ilk hedefi Hindistan olmuştur. Elishan, Savutbay, Begi, İlyaz, Çavkış, Hacı İdris Molla'dan 200 hanelik bir grup Altın Çöge'den Tibet yolu ile Hindistan'a ulaşmak için yola çıkmıştır. Sabırbay'ın başkanlığında 300 hanelik göç, Tibet sınır şehri Nakşa'ya ulaşmıştır. Buraya geldiklerinde savaştan kurtulmuşlardır ancak sefalet devam etmiştir. Göç yolları önce Hindistan'a, oradan da Pakistan'a uzanmaktadır. Burada altı yıl mülteci kamplarında kalınmıştır. Pakistan'a göçen Kazaklar 1950 yılında gazeteci Mehmet İrfan'la görüşme fırsatı bulmuşlardır. Kazakların Türkiye'ye göç etmek istemeleri üzerine Türkiye'nin

Lahor elçisi olan Nebil Batu ile bir görüşme ayarlanmıştır. Görüşmede sayıları 1400 kişiye kadar düşen Kazak Türklerinin listesi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne iletilmiştir. Halkı temsilen Hamza İnan ve Ateyhan Bilgin temsilci olarak Karaçi'ye gitmiştir. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Pakistan Büyükelçisi, ünlü Türk şairi Yahya Kemal Beyatlı'dır. Türkiye'ye göç etmek için resmi başvuruda bulunup gitmek isteyenlerin listesini sunmuşlardır. Büyükelçi başvuruyu olumlu karşılayarak durumu hükümete yazacağını ve konu üzerinde ciddiyetle duracağını ifade etmiştir. Bunun üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Bakanlar Kurulunun, 13 Mart 1952 tarih ve 3/14595 sayılı kararıyla Çin'den göç ederek Hindistan ve Pakistan'da yaşayan Türklerden 1850 nüfusun iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye yerleşmesine imkân sağlanmıştır. 20 Mart 1952 tarihinde Kazak Türklerine yapmış oldukları müracaatın kabul edildiği, Türkiye'ye gelerek iskânlı göçmen olarak yerleşmeleri haberi gelmiştir. 30 Mart 1952'de dernek adına Karaçi'deki Türkiye Büyükelçiliğinden gelen resmi bir yazıyla müracaatın Türk Hükümetince resmen kabul edildiği daha önce elçilik aracılığıyla Ankara'ya gönderilen listenin haricinde kalan varsa en kısa zamanda elçiliğe müracaat etmeleri, listenin Ankara'da tasdik edileceği ve sonra onlara Türkiye'ye girebilmek için göçmen belgesi verileceği bildirilmiştir. 3 Nisan 1952'de Göçmen Kazak Muhacirleri Derneği bir toplantı yaparak 13.3.1952 tarih ve 3/14595 sayılı Bakanlar Kurulu kararını bildirmiştir. 3 Eylül 1953'te resmi onaylı listenin gelmesi üzerine tüm hazırlıklar tamamlandı ve Karaçi'den deniz yoluyla Basra'ya, oradan demir yolu vasıtasıyla Türkiye'ye ulaşılmıştır. Kazaklar Türkiye'ye geldikten sonra Türkiye'de her şeyi devlet karşılayıp, göçmenler İstanbul Tuzla, Sirkeci ve Zeytinburnu misafirhanelerine yerleştirilmiştir (Altay, 1981: 233).

1954 yılında temeli atılan Altay köyüne ilk yerleşme 30 Temmuz 1955'te gerçekleşmiştir. Devlet tarafından kişi başına 30'ar dekar arazi verilmiştir. İlk ismi görevli memurlarca "Ural Köyü" olarak koyulmuş, ancak köylüler Altaylardan geldiklerini söyleyerek köyün adının "Altay Köyü" olarak değiştirilmesini istemişlerdir. Bu istek üzerine ismi değiştirilmiş ve Altay olmuştur (Yavuz -Yavuz, 2010: 212). Köye yerleşen ve normal hayata dönmeye başlayan ahali burada kendi oyunlarını oynamaya baş-

lamışlar ve o günden günümüze kadar Altay Köyü halkı, göçüp geldikleri Doğu Türkistan’da oynadıkları oyunları Türkiye’de de oynamaya devam etmişlerdir. Ayrıca Türkiye’nin birçok yöresinde de benzer oyunlar görülmektedir.

2. Oyunların Kültür Aktarımındaki Rolü

Oyun temelde, çocukların içinde yaşadığı toplumsal çevreyi yeniden biçimlendirdikleri, yeniden ürettikleri çocuğa özgü bir etkinliktir (Özyürek vd. 2018: 2). Oyun hakkında tarih boyunca birçok görüş belirtilmiştir. Ancak genel olarak oyunu “belli bir amaca yönelik olan ve olmayan kurallı ya da kuralsız gerçekleştirilen, fakat her durumda çocuğun isteyerek ve hoşlanarak yer aldığı, fiziksel, bilişsel, dil, duygusal ve sosyal gelişimini temel alan gerçek hayatın bir parçası ve çocuk için en etkin öğrenme süreci” olarak tanımlamak mümkündür (Aliyeva Esen, 2008: 358). Oyun, bireyin hayatla tanışmasını, belli kuralların var olduğunu anlamasını sağlamaktadır. Yaratıcılığı ve hayal gücünü desteklemektedir. Temel ve sosyal becerilerin kazanılmasına yardımcı olmaktadır.

Kültür, *toplumların kendilerine özgü olan ve gelecek nesillere aktardıkları maddi veya manevi her şey* (wikipedia.org) olarak tanımlanır. Her toplum kendi kültürünü kendinden sonraki kuşaklara aktarma isteği taşır. Geleneksel çocuk oyunlarının da kültürü taşıyıcıyı özelliği bulunmaktadır. Eğitim ilk önce ailede başlar ve birey yakından uzağa doğru toplum ile etkileşime girer ve insanın içinde yaşadığı toplum ve kültür onun kimliğini belirlemede önemli rol oynar. Hayatın içinde her zaman yeni deneyimler elde eden birey bu eğitim sürecine istese de istemese de dâhil olmak zorundadır çünkü toplum tarafından kasıtlı kültürleme sürecine sokulur. Kültürleme, toplumun bireyleri kendi kültürü doğrultusunda etkilemesidir (Tan, 2014: 3). Çocuklara kültürel değerleri kazandırmadaki en iyi yöntem oyundur. Çünkü oyun, çocuğu eğlendirirken fakına varmadan çocuğun toplumsal belli-başlı değerleri kazanmasını sağlar. Oyunun içinde aldığı değerler eğitimi ile çocuk, toplumun kültür bilincini kazanır. Bu bilinç toplumsal bütünleşmeyi sağlarken geleneksel olarak kültürün oyun aracılığıyla aktarılmasında önemli görev üstlenir. (Sümbüllü-Altınışık, 2016: 76).

İnsanlar çevrelerinde gördüklerini taklit ederek, yaptıklarını birbirlerine anlatarak farkında olmadan oyunu ortaya çıkarmışlardır. Oyun insanların yaşadıkları ortamlara ve kültürlere göre şekillenmiştir. Avlanarak yaşayan insanlar avlarını nasıl avladıklarını taklit ederek diğer insanlara anlatmış, bu anlatılanları gören çocuklarda bu hareketleri taklit ederek bunlardan haz almışlar ve sürekli bilinçli olarak tekrarlamaya başlamışlardır. Bu tür oyunlar kuşaktan kuşağa aktarılarak değişime uğrayıp günümüzdeki oyunları oluşturmuştur. Sopalarla ve taşlarla yere konan bir hedefi vurmak, çeliğe vurup uzağa götürmek, saklamabaç oyunlarında saklanan oyuncuyu arayan ebenin, sakladığı yerden ebeden önce kaleye gelmeye çalışan oyuncunun hal ve hareketleri ilkel insanların avcılık sırasında yaptığı hareketleri yansıtmaktadır (MEGEP, 2014:5).

Oyun denilince akla gelen diğer bir öge de oyuncaktır. Oyun nasıl yaşanan ortamlara ve kültüre göre şekilleniyorsa oyuncakta bu etkenlere göre şekillenmiştir. Avcı toplumlar, avlarını taklit ederek oyunlar oynamışlar hayvan kemiklerini oyuncak olarak kullanmışlardır. Çocuk oyunları içinde en eski kabul edilen oyunlar bu tür taşla ve aşık kemiği ile oynanan oyunlardır. Arkeologlar yaptıkları kazı ve araştırmalarda bu oyunları anlatan kabartmalar ve mağara resimlerine rastlamışlardır. Birçok kültürde oynanan oyunların ve oyuncak kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Anadolu'da yaşayan uygarlıklara ait birçok mezar taşında da çocuk yaşantısıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Maraş'ta Genç Hitit Dönemi'ne ait aşık kemiği ve kırbaçla oynayan çocuk resimlerine rastlanmaktadır. Türk kültürüne ait oyunların yazılı örneklerine ise Dede Korkut Hikayeleri ve Evliya Çelebi'nin Seyahatname eserinde rastlanmaktadır (MEGEP, 2014: 6).

Oyunun birçok tanımı olduğu gibi oyun hakkında birçok kuramda öne sürülmüştür. Bu kuramlar genel olarak üç başlık altında Klasik Oyun Kuramları, Modern Oyun Kuramları ve Dinamik Oyun Kuramları olarak toplanır (Kadim, 2012: 206). Klasik ve modern kuramlar daha çok çocuğun kendi kendine oynadığı oyunlarla ilgilenmişlerdir. Çocuğun oyun oynarken bireysel güdülenmesi ve oyundan aldığı hazzı açıklamaya çalışmışlardır. Çocuğun oyununu etkileyen faktörleri belirlediklerinde genelde oyuncunun bilişsel ve coşku durumu, cinsiyet farkla-

rı ya da oyunun hangi ortamda yer aldığı üzerinde odaklanmışlardır (Özyürek vd. 2018: 2). Oyunun daha çok neden oynandığı üzerinde durmuşlardır. Dinamik oyun kuramları ise çocuğun oyunu nasıl oynadıkları ile ilgilenmişlerdir.

Bu kuramcılar içinde bazıları da oyunların yaşanan kültürle alakalı olduğunu savunmuştur. Stanley Hall'ın Tekrarlama/Özünü Yineleme kuramına göre oyun bireyin ırkına özgü olan yaşam biçiminin deneyimlerini tekrarlamasıyla alakalıdır. Oyun biyolojik miras yoluyla oluşmaktadır. Oyunun gelişimi türün gelişimine göre paralel olarak ortaya çıkar. Çocuklar oyunlarında atalarının provasını yaparlar. Çocuk oyunlarının gelişimi insanların geçirdiği evrim, kültürel aşamalar, çocuğun oyunlarında paralellik gösterir. Oyun atalarımızla bağlantı kurmaktadır. Yeni bir yaratım süreci değildir (Kadim, 2012; 32). Huizinga'ya göre oyun çeşitli kültürlerden ortadan çıkmaktan ziyade kültürün oluşmasında en önemli veridir. Oyun tepki ya da içgüdü değil, belirli işlemlere sahiptir. Huizinga, Oyuncu insan anlamına gelen "Homo Ludens" kavramını ortaya atmış ve oyunu ilk sıradaki faaliyet olarak ele almıştır (youtube.com). Oyun ile ilgili birkaç kuram ortaya koyan Brian Sutton Smith, kurallı oyunlarda kültürün etkisini inceleyen ilk kuramcılardan biridir. Oyunlarda tarihsel faktörlerin önemini vurgulamıştır. Daha sonra ise oyuncularda dikkati çekerek, oyuncakların oyun malzemeleri olmalarının yanı sıra kültürel ürünler olduklarını da vurgulamıştır (Kadim, 2012: 40).

Zaman değiştiğçe oyunlar ve oyuncaklar da değişim göstermektedir. Oynanan geleneksel oyunların yerini günümüzde teknolojinin ilerlemesi, şehirleşmenin artması, kadınların iş hayatına atılması gibi nedenlerden dolayı daha çok kapalı alanlarda oynanan oyunlar ve teknolojik aletlerle oynanan oyunlar almış bulunmaktadır.

3. Altay Köyü'nde Oynanan Oyunlar

Doğu Türkistan'dan göç eden Kazak Türklerinin kendilerine has gelenek ve göreneklere Altay Köyü'nde süregelmektedir. Bu geleneklerin içine geleneksel oyunlarda dâhildir.

Altay Köyü'nde oynanan en yaygın oyunların başında aşık kemikleri ile oynanan oyunlar gelmektedir. Bu kemiklerle birçok oyun oynanmaktadır. Altay Köyü'nde oynanan aşık oyunla-

rında kullanılan bazı terimler vardır. Bu terimler; Çıtak, ortası delinerek kurşun dökülen aşığa verilen isimdir. Khan, kırmızıya boyanan aşık kemiğine denir. Kupey, puan demektir. Onku, aşığın dikey durması halidir. Aşığın her iki dikey yüzüne de aynı ad verilir. Çige, aşığın çukur tarafıdır. Büge, aşığın çukur tarafının tersidir. (çigenin tersi) Teyke, yan düz tarafıdır. Alçı, teykenin tam tersidir. Alçı içe doğru bir çukur oluşturur. Koçun aşık kemiği, keçinin aşık kemiğine nazaran daha büyüktür. Keçinin aşığı, koyun ve kuzu aşığına nazaran daha yumuşak olur. İnce (çukur) onku, alçı (çukur) ile eşdeğerdir. Kalın onku, teyke ile eşdeğerdir (Liman Çetin, 2006: 215).

Kargıma Oyunu: İki kişi veya gruplar halinde oynanabilen bu oyun belirli miktarda yere atılan aşık kemiklerinin içinden bir avuç olacak şekilde alınan aşıkların havaya atılarak el ayası dışında en az iki tane aşık kalması ile başlar. Sonrasında ele bir aşık kemiği alınır ve havaya atılarak, havaya atılan aşık yere düşmeden elde kalan aşık kemiği sayısınca yerden aşık kemiği toplanır. Yerden belirlenen miktardaki aşığı alamayan veya elinden düşüren kişinin sırası karşı tarafa geçer. Oyun sonunda toplanan aşıklar sayılır. Her aşık bir kupey (puan) değerindedir. En çok kupey alan oyunu kazanır (K.K.1).

Aşık Oyunu: Yere bir daire çizilir. Dairenin orta kısmına oyuncular belirlenen miktarda aşık kemiklerini düz olacak şekilde dizer. Öncelik sırası oyuncuların “birim, ikiyim, üçüm..” demesiyle belirlenir. Kim önce söylerse o birinci sırada oyuna başlayacaktır. Belirlenen uzaklıktan sırasıyla dairenin içinde bulunan aşıklar ortası delinerek içine eritilip kurşun dökülen aşık olan çıtak ile vurularak daire dışına çıkarılmaya çalışılır. Oyuncu aşığı daireden çıkaramazsa aşıklar tekrar dizilir ve sıra ikinci oyuncuya geçer. Aşığı daireden çıkaran kişi ise çıkardığı aşıkları alır (K.K.1).

Kumar Oyunu: Bu oyun dört tane aşık ile oynanır. Kazanmak için iki yol vardır. Yaklaşık 30-40 cm. yukarıdan yere bırakılan dört aşık ya birbirleriyle aynı şekilde (dördü de çige, büge, teyke veya alçı) ya da dördü de birbiriyle benzemeyen (bir dörtlüde çige, büge, teyke ve alçıda bulunacak) şekilde olacaktır. Dört benzeyeni veya dört benzemeyeni tutturan oyuncu aşıkları kazanır (K.K.7).

Khan Oyunu: İki kişi ile oynanır. Khan boyalı olan aşıktır. Oyunun en değerli taşıdır. Bu taşın sahibi olanın küpeyi 2 ile çarpılır. Oyuncuların biri aşıkları yere saçarak ve aşıkları yerden kaldırmadan iterek vuruş yapmaya çalışır. Oyuncu Khan hariç istedikleri aşıktan vurmaya başlayabilirler. Khan en son oynanacak taşdır. Oyuncular vuruşu yaptıkları aşıkları ellerine alırlar. Oyuna vurulan aşık ile devam edilir. Her aşık oyun içinde bir kez önce vuran sonra da vurulan aşık olur. Oyunun kuralına göre oyuncu oynadığı aşığı vurmaya istediği aşığın haricinde başka bir aşığa daha değdirirse yani bir atışta birden çok aşığa isabet kaydederse oyun sırası karşıdaki oyuncuya geçer. Oyuncu her aşığa vurma şansına sahip değildir. Oyuncu ancak atışı yapacağı aşık ile aynı şekilde duran bir aşığa vurabilir. Örneğin teyke duran bir aşık ile ancak teyke durumundaki bir aşığa atış yapılabilir. Diğer durustaki aşıklara vuruş yapılamaz. Vuruş yapılacak aşık ile aynı pozisyonda duran aşık kalmaması durumunda atış hakkı olan oyuncu, aşıkları eline alıp tekrar yere saçarak. Bunu üç kez tekrarlamak şansına sahiptir. Üçünde de yere saçılan aşıklar birbirlerine benzemezse oyun sırası karşı tarafa geçer. Karşı tarafta da aynı durum devam ederse olduğu şekliyle oyuna devam edilir. Ancak Khan ile son aşık aynı olmasına gerek yoktur. Oyun sonunda Khan alan oyuncunun puanı 2 ile çarpılır (Liman Çetin, 2006: 217-219).

Doybu Oyunu: Aşık kemiklerinin yere çizilen çizgilere dizilerek dama oyunu kuralları ile aynı olarak oynanan bir oyundur (K.K.7).

Aşık kemiği ile oynanan oyunlar haricinde de birçok oyun oynanmaktadır.

Aksüyek Oyunu: Gece oynanan bir oyundur. Koyunun aşık ile kalça kemiği arasında kalan kemiği (Ortan cilik) ile oynanır. İki takım kurulur. Oyuncular arkalarını döner ve oyuncularından biri kemiği rastgele arkaya doğru atar. Atılan kemik karanlıkta aranır ve kemiği önce bulan takım oyunu kazanır (K.K.6).

Toguz Kumalak Oyunu: İki kişi ve koyunun dışkısı olan “kumalak” ile oynanır. Oyuncular yere dokuzar çukur kazar ve bunlara dokuzar kumalak koyarlar. Her çobanda 81 kumalak bulunur. Yerdeki çukura ev denir. Bu kumalakları toplamak için her oyuncunun kendi “kazanı” olmalıdır. Her evin bir adı vardır.

Oyuna başlayacak kişi istediği evden başlayarak, soldan sağa doğru bir tane kendi evinde bırakıp diğer sekiz kumalağı her eve bir tane olacak şekilde bırakır. Eğer en sonuncu kumalak tanesi rakibin bir evine denk gelirse ve oradaki kumalak sayısı bu son kumalak ile çift sayı olursa oyun hakkını kullanan oyuncu bu evdeki tüm kumalakları alır ve kendi kazanına koyar. Kendi kazanında 82 kumalak toplayan kişi oyunu kazanır (K.K.8). Bu dokuz kumalak ile bir kişinin kaybolan malını bulmak amacı ile fal da bakılmaktadır (K.K.4).

Yüzük Saklama Oyunu: Oyuncular yere daire oluşturacak biçimde otururlar. Aralarından bir ebe seçilir ve ebeye bir yüzük verilir. Oyuncular ellerini herkesin eli aynı olacak şekilde ebeye uzatırlar ve ebenin yüzük koymasını beklerler. Ebe fark ettirmeden yüzüğü oyunculardan birinin avucuna bırakır. Bütün oyuncuların eline yüzük koyar gibi yapmayı tamamladıktan sonra “bir iki üç hani yüzük uç” der ve elinde yüzük olan oyuncu hızlıca yüzüğü ebeye ulaştırmaya çalışır. Ancak ebeye yüzüğü ulaştırmadan yanındaki oyunculardan biri onu yakalarsa ebe ona ceza verir (K.K.5).

Han Caksıma Oyunu: Oyuncular bir arada olacak biçimde otururlar. Aralarından bir Han bir de Vezir seçilir. Han olan kişi, Veziri yanına çağırarak “Benim halkım dağılmış, halkımı bana toplayıp getir” der. Buna karşılık olarak Vezir “yavaş mı hızlı mı?” diye sorar. Gelen cevaba göre Vezir halkı temsil eden oyuncuları gezer ve halka “Han caksıma?” diye sorar. Oyuncu ise Vezirin eline Han iyiyse yavaşça vurur kötüyse hızlıca vurur. Vezir ise tekrar Han’a giderek onun eline halk nasıl vurduysa o şekilde vurur. Daha sonra Vezir tekrar halktan olan başka bir oyuncuya gider. Halk ondan şarkı söylemesini ya da başka bir şey isteyebilir. Vezir denileni yapar ve tekrar gidip aynısını Han’a yaptırır. Oyun bu şekilde devam eder (K.K.8).

Kuliyden Oyunu: Biri uzun biri kısa iki sopa ile oynanır. Oyuncular iki gruba ayrılır. Yere kısa olan sopa içine düşmeyecek biçimde bir çukur kazılır ve uzun sopa ile kısa sopa yukarı doğru fırlatılır. Karşı takımın oyuncuları sopayı yakalamaya çalışırlar. Sopa havada yakalanırsa oyun sırası onlara geçer. Eğer oyuncular kısa sopayı yakalayamaz ise atışı yapan oyuncu uzun sopayı çukurun üzerine bırakır. Karşı takımın oyuncuları ise kısa sopayı fırlatarak yerdeki sopayı vurmaya çalışırlar.

Uzun sopayı vururlarsa oyun sırası karşı takıma geçer ancak vuramazlarsa oyun aynı şekilde devam eder (K.K.3).

Peto Oyunu: Yüzleri düz biçimli taşlar toplanır ve üst üste dizilir. İki gruba ayrılan oyuncular 8-10 adım uzaklık belirler. Oyuna ilk başlayan grup üyeleri belirlenen çizgiden bir top yardımı ile dizilen taşları devirmeye çalışırlar. Bütün taşlar devrildiğinde ise karşı grup yere düşen taşları hızlıca tekrar üst üste dizmeye çalışır. Bu sırada ise ebe olan grup top ile taşların tamamı dizilmeden karşı gruptaki oyuncuları tek tek vurmalıdır. Herkesi vurmadan taşlar dizilirse oyun karşı takıma geçecektir. Eğer, ebe takım bütün taşları deviremez ise de oyun karşı takıma geçer (K.K.2).

Sokır Teke Oyunu: Öncelikle oyun oynanacak alanı belirlemek amacıyla yere büyükçe bir daire çizilir. Oyuncular arasından bir ebe belirlenir. Ebenin gözleri bir mendil ile bağlanır. Ebe çemberin ortasına getirilerek birkaç defa döndürülür ve arkadaşlarını aramaya başlar. Çemberin içinde bulunan diğer oyuncular da el çırparak ebeyi şaşırtmaya çalışırlar. Oyun sonunda ebe kimi yakalarsa o oyuncu ebe olur (K.K.4).

Kazak Türklerinin göç yolu olan ve bir süre yaşadıkları Hindistan-Pakistan'dan birçok yönde etkilenmişlerdir. Oradan öğrenip Türkiye'de de oynadıkları oyunlar içinde Karom Port oyunu yer almaktadır.

Karom Port Oyunu: İki kişi ile oynanır. Kare şeklinde dört köşesi delik olacak biçimde bir platform üzerine tahtadan dama taşı şeklinde ve büyüklüğünde taşlar dizilir. Bu taşlar belirlenen bir taşa parmaklarla vurularak deliklere girdirilmeye çalışılır. Sırasıyla bütün taşlar girdirilir ve en son belirlenen taşı da girdiren kişi oyunu kazanır (K.K.8-K.K.9).

4. Sonuç

Geçmişten günümüze dek oyun hakkında birçok görüş belirtilmiştir. Oyun canlının var olduğu günden itibaren vardır. Oyun yoluyla kültürel öğeler kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Kazak Türkleri bozkırda büyüdükleri ve hayvancılık yaptıkları için oynadıkları oyunlarda çoğunlukla doğada geçer. Eski zamanlarda oyuncaklar günümüzdeki gibi olmadığı için doğada bulunan taş, kemik, ağaç parçaları vb. doğal materyaller oyuncak olarak kullanmışlardır. Örneğin; hayvanların arka ayak kemiklerinin

birbirine bağlayan eklemlerindeki küçük kemik parçalarını aşık oyunu oynamak için kullanmışlardır. Bu kemik aşık kemiği olarak adlandırılmaktadır. Koyunların dışkılarının şekil itibariyle yuvarlak ve düzenli olmasından dolayı ona kumalak demişler ve kumalakları oyuncak niteliğinde kullanmışlardır. Doğu Türkistan'dan, Türkiye'ye geldiklerinde de bu materyallerle oyun oynamayı sürdürmüşlerdir. Ayrıca göç yolu olan Hindistan-Pakistan'da kaldıkları süre boyunca onların kültürleriyle de etkileşimde bulunmuşlar, oradan Karom Port isimli oyunu öğrenip Altay Köyü'nde de platformu kurup oynamaya devam etmişlerdir. Altay Köyü'ne göç edip gelen ilk kuşakta oynanan oyunlar tamamen geleneksel oyunlardır. Nişan, düğün merasimlerinde geleneksel oyunlardan bazılarını oynamışlar bu geleneği sürdürmüşlerdir. Ancak köye gelen bir sonraki kuşak köye okulun açılması, çocukların öğretmenler ile etkileşimlerinden dolayı yeni oyunlar öğrenilmiş ve bu oyunlar da köyde bulunan geleneksel oyunlar içine eklenmiştir. Üçüncü kuşak ise geleneksel oyunlara çocukluklarında rastlamış olsalar dahi çevrelerinde daha çok bu oyunların oynanmaması ve çocukların bu oyunları öğrenememesi sebebi ile oynama oranları düşüktür. Bundan sonraki kuşaklarda ise teknolojinin ilerlemesi TV, telefon, bilgisayar, tablet gibi eşyaların kolayca ulaşılabilir olması çocukların oyunlarında ciddi anlamda değişimler yaratmıştır. Kentleşmenin artmasıyla sokaklarda çocuklar için oyun oynamak için yeterli alanların bulunmaması, doğanın yavaş yavaş yok olması ve insan ilişkilerinde güven bağının azalması gibi nedenler çocukların sokak oyunlarından uzaklaşmalarına neden olmuştur.

Bu oyunların yazılması ve gelecek kuşaklara aktarılması kültürün devamlılığının sağlanması açısından önem taşımaktadır. Geleneksel oyunların okullarda öğretilmesi, çağa uygun olarak, elektronik ortamda oynatılacak biçimde yazılımların geliştirilmesi, çocuklar için geleneksel oyunların oynanabileceği güvenli alanlar oluşturulması sağlanabilir. Böylece geleneksel oyunlar unutulmadan kuşaktan kuşağa aktarılabilir.

Kaynakça

- ALİYEVA ESEN, “Minara (2008). Geleneksel Çocuk Oyunlarının Eğitimsel Değeri ve Unutulmaya Yüz Tutmuş Ahıska Oyunları”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. XXI, 2, s.357-367.
- ALTAY, Halife (1987), *Anayurt'tan Anadolu'ya*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gayretulah, Hızır Bek (1977), *Altaylarda Kanlı Günler*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- LİMAN ÇETİN, Ayşegül (2006). *Niğde İli Ulukışla İlçesi Altay Köyü'nün (Kuruluşundan Günümüze) Kültürel Coğrafi Görünümü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- MEGEP. (2014). *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Oyun Etkinliği Modül 1*, Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı
- ÖZYÜREK, Arzu & TEZEL ŞAHİN, Fatma & GÜNDÜZ, Zeynep Banu (2018). “Nesilden Nesile Kültürel Aktarımda Oyun ve Oyuncakların Rolü”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.27, S.1 s.1-12.
- SÜMBÜLLÜ, Yusuf Ziya & ALTINIŞIK, M. Emin (2016). “Geleneksel Çocuk Oyunlarının Değerler Açısından Önemi”, *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.2 s.73-85.
- TAN, Şeref (2014). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, (10.Baskı), Ankara: Pegem Akademi.
- YAVUZ, İdris & YAVUZ, Esra (2010). *Orta Asya'dan Ulukışla Yaylaklarına*, (I.Baskı), Niğde: Form Ofset Gündem Gazetesi Tesisleri.
- KADİM, Metin (2012). *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Oyun Öğretimine Yönelik Öz-Yeterliklerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- <https://www.youtube.com/watch?v=ZkFMSs0A-N0> (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BCl%C3%BCr> (Erişim Tarihi: 12.07.2020).

Kaynak Kişiler

- K.K.1: İmam Kâtip Çetinkaya, 1966 Altay Köyü doğumlu, Altay Köyü'nde yaşıyor.
- K.K.2: Necla Çetinkaya, 1974 Altay Köyü doğumlu, Altay Köyü'nde yaşıyor.
- K.K.3: Zeydrahman Kurtuluş, 1960 Altay Köyü doğumlu, Niğde'de yaşıyor.
- K.K.4: Bagila Kuyubay, 1964 Doğu Türkistan doğumlu, Altay Köyü'nde yaşıyor.
- K.K.5: Nurayşe Oduncu, 1957 Altay Köyü doğumlu, Altay Köyü'nde yaşıyor.
- K.K.6: Derya Oduncu, 1981 Altay Köyü doğumlu, Altay Köyü'nde yaşıyor.
- K.K.7: Şehzade Kandemir, 1956 Altay Köyü doğumlu, İstanbul'da yaşıyor.

Altay Köyü'nde Yaşayan Kazak Türklerinin Oynadıkları Geleneksel Oyunlar

K.K.8: Batiye Aydın, 1964 Altay Köyü doğumlu, Niğde'nin Bor ilçesinde yaşıyor.

K.K.9: Mahmut Gazi, 1965 Altay Köyü doğumlu, Hollanda'da yaşıyor.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ KAP KACAKLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞININ ÇUVAŞ TÜRKÇE- SİYLE KARŞILAŞTIRILMASI

Öz

Farklı coğrafyalarda farklı kültürlerin etkisinde kalırsa bile milletlerin ortak yaşamlarına dair izleri takip etmek mümkündür. Çünkü kültürel miras bir milletin hafızasında korunarak, sözlü ve yazılı bir şekilde ve hatta alet edevatlarla gelecek nesillere aktarılmaktadır. Bu çalışmada da Türk kültüründeki benzerlikler Türkiye Türkçesindeki kap kacak isimleri sınırlılığıyla ele alınmış ve Çuvaş Türkçesiyle karşılaştırmalı bir şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma sonuçlarının her iki Türkçe kolundaki farklı kültürlerden etkilenmeleri ve korunan ortak öğelerin neler olduğunu ortaya çıkması hedeflenmektedir. Bunun başta kültür dil bilim olmak üzere Türkçenin söz varlığına, Türk kültür tarihine katkılar yapması umulmaktadır.

Çalışma verileri, temelde “pişirme, hazırlama ve servis etme için kullanılan kap kacaklar” ile “pişmiş veya pişmemiş gıdaların saklanması için kullanılan kap kacaklar” olmak üzere iki alt başlık altında incelenmiştir.

Pişirme, hazırlama ve servis etme için kullanılan araç gereçler içerisinde her iki lehçede de karşılığı bulunan 29 kap kacak adına ulaşılmıştır. Bunların 5 tanesinin aynı kelimenin ses değişimine uğramış biçimi olduğu görülmüştür: kaşık - кашăk (kaşwk), leğen-лаххан (lahhan), kazan-хусан (husan),

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
CILT 3 / SAYI 4 / EKİM
2020

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Meryem ARSLAN
Mesut SÖNMEZ

Niğde Ömer Halisdemir
Ünv. Fen Edebiyat Fak.
Çağdaş Türk Lehçeleri ve
Edebiyatları Bölümü,
ameryem@ohu.edu.tr
Niğde Ömer Halisdemir
Ünv. Fen Edebiyat Fak.
Çağdaş Türk Lehçeleri ve
Edebiyatları Bölümü,
mesutsn33@gmail.com

Gönderim Tarihi

Received

02.10.2020

Kabul Tarihi

Accepted

04.11.2020

Atıf

ARSLAN, Meryem,
SÖNMEZ, Mesut (2020).
“Türkiye Türkçesindeki
Kap Kacakla İlgili Söz
Varlığının Çuvaş
Türkçesiyle Karşılaştırılması”,
*Uluslararası
Türk Dünyası
Araştırmaları Dergisi*,
(3/4), 23-35

ARAŞTIRMA
MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

ocak - вучах (vuçah), tas - таз (téz)'tir. Yine bu alt başlıkta Türkiye Türkçesinde olup Çuvaş Türkçesinde karşılığı olmayan 64; Çuvaş Türkçesinde olup Türkiye Türkçesinde olmayan 10 kelime belirlenmiştir.

Pişmiş veya pişmemiş gıdaların saklanması için kullanılan araç gereçler alt başlığında da her iki lehçede karşılığı olan 15 kap kacak ismi tespit edilmiştir. Bunlardan yalnız bir tanesinin (ambar - амбар (ambar) her iki lehçede de ortak olduğu görülmüştür. Bu alt başlıkta Türkiye Türkçesinde olup Çuvaş Türkçesinde olmayan 32; Çuvaş Türkçesinde olup Türkiye Türkçesinde karşılığı olmayan 5 kelimeye ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, Çuvaş Türkçesi, kap kacak, Türkçenin söz varlığı, Türk kültürü

COMPARİSON OF UTENSİLS NAMES OF TURKİSH WİTH UTENSİLS NAMES OF CHUVASH

Abstract

It is possible to follow the traces of the common lives of nations even if they are influenced by different cultures in different geographies. Because cultural heritage is preserved in the memory of a nation, it is transferred to future generations in verbal and written form and even with tools. In this study, the similarities in Turkish culture have been discussed with the limitations of the names of Turkish utensils and it has been tried to put forth in a comparative way with Chuvash Turkish. The results of the study are aimed to reveal the influences of different cultures in both Turkish branches and to reveal the common elements protected. It is hoped that this will contribute to the vocabulary of Turkish, especially culture and cultural linguistics, to the history of Turkish culture.

The study data were analyzed under two sub-headings as utensils for cooking, preparing and serving”and “utensils for storage of cooked or uncooked food”.

In the utensils used for cooking, preparing and serving, 29 utensils in both dialects have been reached. 5 of them are the voice-changed form of the same word: kaşık - кашăk (kaşwk), leğen-лаххан (lahhan), kazan-хусан (husan), ocak - вучах (vuçah), tas - таз (téz). Again in this subtitle, 64 words in Turkey Turkish, but not in Chuvash Turkish; 10 words in Chuvash Turkish bot not in Turkey Turkish..

In the subheading of the utensils for storage of cooked or uncooked foods, 15 utensils in both dialects were identified. The only one of them (ambar - амбар (ambar)) in both dialects were also found to be common. It is subtitled 32 words in Turkey Turkish but not in Chuvash Turkish and 5 words in Chuvash Türkish but not in Turkey Turkish.

Keyword: Turkey Turkish, Chuvash Turkish, utensils,
Turkish vocabulary, Turkish culture

1. Giriş

Milletler, ortak yaşamlarına dair izleri farklı coğrafyalarda farklı kültürlerin etkisinde kalsalar da yaşatmaktadır. Çünkü kültür mirası bir milletin hafızasında korunmakta ve sözlü kültür, yazıyla veya alet edevatlarla gelecek nesillere aktarılmaktadır. Bu çalışmada da Türk kültüründeki benzerlikler Türkiye Türkçesindeki kap kacak isimleri sınırlılığıyla ele alınıp Çuvaş Türkçesiyle karşılaştırılarak farklı kültürlerden etkilenmeler ve korunan ortak öğelerin neler olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bunun başta kültürbilim başta olmak üzere Türkçenin söz varlığına¹, Türk kültür tarihine² katkılar yapması umulmaktadır.

Kap kacaklar ve mutfak kültürüyle ilgili ilk öğelerle tarih öncesi dönemlerden beri karşılaşılmaktadır. Bundan dolayı mutfak kültürü ve orada kullanılan ilk eşyaların ilk insanla birlikte başladığı ve zaman içerisinde gelişerek devam ettiğini söylemek mümkündür. Türklerin de 7. yüz yıldan itibaren yemek pişirmek için salonun yanında ayrı bir oda kullandıkları, 11. yüz yılda *aşlık* adı verilen odanın bugünkü mutfak denilen bölümün özelliklerine sahip oldukları bilinmektedir (Kalkan, 2007: 4). Sözcük anlamıyla kap kacak, tencere, tava, sahan vb. mutfak eşyası anlamına gelir. Bu çalışmada da kap kacak mutfakta kullanılan araç gereçleri ve mutfak malzemeleri (yiyecek, içecek gibi) için gerekli olan kapları karşılamak için kullanılmıştır.

¹ Bir dilin söz varlığında bulunan sözcükler yerli ve yabancı sözcükler olmak üzere iki ana başlık etrafında incelenir. Yerli sözcüklerin içerisinde, nesilden nesile aktarılan ve çekirdek sözcükler olarak adlandırılabilir sözcük bölümleri ise temel söz varlığını oluşturur. Organ adları, temel besin maddeleri, sıklıkla kullanılan fiiller, sıklıkla yakın işlerde kullanılan hayvanlar (fauna), eşyalar, tarım ve savunma araç gereçleri ve sayılar temel söz varlığı içerisinde yer alır (Aksan, 2004: 26-27; Coşar-Güneş, 2017: 88-89).

² El sanatları, günlük yaşamda kullanılan eşyalar ve nitelikleri Türklerin kültürel özelliklerinin içerisinde yer alırlar (Coşar-Güneş, 2017: 88-89). Yeme-içme kültürü ile yiyecek-içecek maddelerinin elde edilmesi, hazırlanması ve sunulması geleneksel kültürün en belli başlı ve en özgün etnik özelliklerindedir (Şahan Güney, 2007: 259).

Türkiye Türkçesinde kullanılan kap kakac için Çuvaş Türkçesinde *катка-пичке* ile *мурĕк-чайăк*, *мурĕк-çăпала* sıfat tamlamaları kullanılır ve anlamları sırasıyla; ahşap kap-kaçak, her çeşit ahşap kap (Bayram, 2007: 122) ile kap kakac anlamlarına gelir.

Çalışmanın amaçlarından biri de Çuvaş Türkçesinde kullanılan kap kakac ile ilgili söz varlığını ortaya çıkarmaktır. Çalışmadaki veriler standart dilde yer alan sözcüklerle sınırlandırılmıştır ve Çuvaş Türkçesi için Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük, 2007'den; Türkiye Türkçesi için ise TDK tarafından 2011 yılında yayınlanan Türkçe Sözlük'ten yararlanılmıştır. Elde edilen veriler, Türkiye Türkçesi temel alınarak iki ana başlık altında sınıflandırılarak incelenmiştir. Bunlardan birincisi; *pişirme, hazırlama ve servis etme için kullanılan araç gereçler*, ikincisi ise *pişmiş veya pişmemiş gıdaların saklanması için kullanılan araç gereçler* şeklindedir. Sözcüğün diğer Türk lehçesinde karşılığının olmaması durumu kısa çizgi (-) ile gösterilmiştir.

2. Çuvaşlar ve Çuvaş Türkçesi

Çuvaşların ataları olan Bulgarların adına, bu biçimiyle ilk kez 482 yılına ait Bizans kayıtlarında rastlanmış olmakla birlikte Bulgarların atalarının (Onogur Türkleri) daha milat sıralarında Orta Asya'dan batıya göç ederek bir süre Kuzey Kafkasya'da yaşadıkları, daha sonra Doğu Avrupa'ya göç ettikleri ve burada bulunan Hun toplulukları içine karışmışlardır (Ceylan, 1997: 1).

Bulgar-Suvar kabilelerinin komşu Mordvin ve Çeremis (=Mari) gibi Fin-Ugor kavimleri ile birlikte Bulgar birliğini kurdukları kabul edilmektedir. 7. yüzyılda kurulan Büyük Bulgar Hanlığı, Hazarların baskısıyla bölünmüş, Bulgarların bir bölümü (Utigurlar) Orta Volga havzasına, bir bölümü (Kutrigurlar) de güneye yönelmiştir (MS 678). Güneye, bugünkü Bulgaristan ve Romanya'ya yönelenler, Tuna Bulgarları adını almıştır. Tuna Bulgarları zamanla Slav kabileleri içinde eriyerek tarih sahnesinden çekilmiş, geriye Bulgaria 'Bulgaristan' yer adı kalmıştır. Bugünkü Çuvaşların da ataları olduğu kabul edilen Volga Bulgarlarının ülkeleri, 13. yüzyılın başlarında Moğol işgaline uğramıştır. Moğol istilası Bulgar Devleti'ni siyasi bakımdan ortadan

kaldırmış, Bulgar kültürel mirasının büyük ölçüde yok olmasına yol açmıştır. Volga Bulgarları 15. yüzyılda Altın Orda'nın yıkılmasının ardından kurulan Tatar Hanlığı'na bağlanmıştır. 10. yüzyıldan itibaren Rusların ilgi alanı olmaya başlayan Volga havzası ve buranın yerli halkı Çuvaşlar 16. yüzyılın ortasında Rus Devleti'ne bağlanmış, ardından Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Anatri (Aşağı) Çuvaşları ve Turi Çuvaşlarının oluşturduğu Çuvaş halkı 500-600 yıldır bugünkü topraklarında yaşamaktadırlar (Eker, 2004: 157-158).

Günümüzde Rusya Federasyonu içerisinde yer alan Çuvaşistan, 18.300 km² lik küçük bir alana sahiptir. Doğusunda Tataristan, batısında Nijniy Novgorod bölgesi, kuzeyinde Mari Cumhuriyeti ve güneyinde Ulyanovsk bölgesi vardır. Çuvaşistan'ın nüfusu 2010 yılında 1.251.619 olarak açıklanmıştır. Bu nüfusun 814.750'si Çuvaş'tır. Çuvaşistan'da 21 büyük yerleşim yeri bulunmaktadır ve başkenti Şupaşkar'dır (Ersoy, 2017: 27).

3. Dil

Türk dilleri ailesi içinde tek başına bir grup oluşturan ve tarihi Bulgar dilinin devamı olarak kabul edilen Çuvaşça, Rusya Federasyonu sınırları içinde Çuvaş Cumhuriyeti'nden başka, Tataristan ve Başkurdistan'da toplam iki milyona yakın kişi tarafından konuşulmaktadır (Eker, 2004: 158-160).

Çuvaşça, aralarında küçük farklar bulunan Anatri ve Viıyal olarak adlandırılan iki ana diyalekten oluşmaktadır. Ölçünlü dil, Anatri diyalektine dayalıdır. Hunca (?), Tuna Bulgarcası, Volga Bulgarcasının oluşturduğu tarihi Bulgar grubunun dil bakımından günümüzdeki tek temsilcisi olan Çuvaş Türkçesi, çok az konuşuru kalan Karay Türkçesi dışında, Avrasya coğrafyasının en batısında konuşulan Türk dilidir. Çuvaşçanın bir Türk dili olduğu ancak 19. yüzyılın başında anlaşılabilmiştir. İlk Türkçe döneminde Türk dil birliğinden ayrılan Ana Bulgarca (Ana Çuvaşça), doğal olarak ilk bakışta diğer Türk dillerinden en uzak, gerçekte ise İlk Türk dilinin pek çok arkaik özelliğini taşıyan ve koruyan bir Türk yazı dilidir. Çuvaş Türkçesi, aynı zamanda Fin-Ugor dilleri ile Türk dilleri arasında köprü görevini görmüştür. Çuvaş Türkçesi Türk dillerinin ses ve biçim bilgisi tarihini doğru tanımada anahtar rolü oynamaktadır. Çuvaş Türkçesi olmadan Türk dillerinin Altay dilleri ile ilişkilerinin aydın-

latılması zorlaşır. Çuvaş Türkçesinin ses bilgisi diğer Türk dil ve lehçelerindeki yaygın ve ortak gelişmelerin dışında çok farklı bir gelişim yolu izlemiştir. Çuvaş Türkçesi geniş Türk dilleri ailesinden en erken dönemlerde ayrılmak ve Türk dillerinin konuşulduğu coğrafyada izole bir dil olarak kalmakla birlikte, özellikle Tatar Türkçesi aracılığıyla 'kardeş' dillerle bağlarını koparmamıştır. Çuvaş Türkçesi ile diğer Türk dil ve lehçeleri arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı sıfırdır: Çuvaş Türkçesi, modern ve tarihi Türk dil ve lehçelerinin ses tarihini aydınlatmada, arkaik pek çok ögeyi koruması ya da diğer Türk dillerinden farklı bir gelişim göstermesi bakımından çok önemli bir rol ve işleve sahiptir (Eker, 2004: 158-160).

4. İnceleme

4.1. Pişirme, Hazırlama ve Servis Etme İçin Kullanılan Kap Kacaklar

Tablo 1: Her İki Lehçede De Karşılığı Bulunan Kap Kacaklar

Türkiye Türkçesi	Çuvaş Türkçesi	Anlamı
çatal	вилка (vilka) / сенĕк/ сенкĕ (senĕk/ senkĕ)	Yemek yerken kullanılan iki, üç veya dört uzun dişli araç
çay bardağı	чей курки (çey kurki)	Çay içmekte kullanılan bardak
çay fincanı	чей курки (çey kurki)	Çay içmeye yarayan, kulplu fincan
dibek	килĕ (kilĕ)	İçinde bir şey dövüp ufalamaya yarayan kap
havaneli	кисĕп/ кисеп/ кисип (kisĕp/ kiser/ kiser)	Havan tokmağı
karıştırıcı	калек/калик/ калак (kalek/ kalik/kalak)	Karıştırıcı, mikser
kâse	алтăр курка (altwr kurka)	Derince çanak
kaşık	кашăк (kaşwk)	Sulu ve taneli yiyecekler için kullanılan saplı araç
kazan	хусан (husan)	Yemek pişirmeye yarar derin ve kulplu kap
kepçe	курка (kurka)	Sulu yiyecekleri karıştırmaya, dağıtmaya yarayan saplı araç
kürek	кĕреçе (kĕreşe)	Kürek
leğen	лаххан (lahhan)	Yayvan kap
ocak	вучах (vuçah)	Ateş yakılarak pişirme yapılan yer
oklava	йĕтĕр (yĕtĕr)	Hamur açmakta kullanılan değnek
rende	сава (sava)	Üzerinde küçük delik ve kesici çıkıntıları bulunan araç
sahan	çатма (şatma)	Pişirmede kullanılan derinliği az metal kap
servis tabağı	чашăк/ чашкă (çaşwk/ çaşkw)	Yemek servis edilen tabak

Türkiye Türkçesindeki Kap Kacakla İlgili Söz Varlığının Çuvaş Türkçesiyle Karşılaştırılması

sofra bezi	елме/ ейме (yelme/ yeyme)	Sofranın altına serilen yaygı
süzek	душлаг (druşlag)	Süzgeç, süzğü, süzek
süzgeç	душлаг (druşlag)	Süzgeç, süzğü, süzek
süzğü	душлаг (druşlag)	Süzgeç, süzğü, süzek
tabak	блюдо (blyudo)	Yiyecek konulan yayvan kap
tahta kaşık	калек/калик/ калак (kalek/ kalik/kalak)	Tahtadan yapılmış kaşık
tas	таз (téz)	Yuvarlakça kap
tava	çатма (şatma)	Pişirmede kullanılan yayvan kap
tepsi	ывăс/ ывсă (ıvws/ ıvsw)	Diğer kapları taşımaya yarayan yastı kap
testi	кăшăм (kwpşwm)	Kulplu, dar boğazlı toprak kap
tuzluk	суланча (sulança)	Tuz konulan kap
yayık	çу çапакан машина (şu şarakan maşına)	Tereyağı yapım kabı

Table 2: Türkiye Türkçesinde Olup Çuvaş Türkçesinde Olmayan Kap Kacaklar

Türkiye Türkçesi	Çuvaş Türkçesi	Anlamı
aşurelik	-	Aşure dağıtmaya yarayan kap
balık tabağı	-	Balık koymaya yarayan kap
bardak	-	Su ve benzeri şeyleri içmek için kullanılan kap
bardakaltı	-	Bardağın konulduğu yeri kirletmemesi için kullanılan tabakçık
bira bardağı	-	Bira içmek için yapılmış bardak
cezve	-	Kahve pişirmeye yarayan saplı kap
çatal bıçak takımı	-	Sofra için gerekli olan çatal, kaşık, bıçak takımı
çatallık	-	Çatal konulan yer
çay kaşığı	-	Çayı karıştırmaya yarayan küçük kaşık
çay takımı	-	Çay servisi için gerekli araçlar
çaydanlık	-	İçinde çay pişirilen kap
çemçe	-	Kepçe
çorba kaşığı	-	Yemek yerken kullanılan kaşık
çorba tabağı	-	Çorba konmak için yapılan tabak
çömçe	-	Kepçe
çömlek	-	Toprak tencere
demlik	-	Çayın demlendiği kap
düdüklü tencere	-	Buhar basınçlı tencere
ekmek tahtası	-	Ekmek hamuru konulan tahta
ekmeklik	-	İçine ekmek konulan kap
elektrik ocağı	-	elektrik ile çalışan ocak
fırça	-	Fırça
fırın	-	Yiyecekleri pişirmeye veya ısıtmaya yarayan alet
fincan	-	Sıvı şeyler içmekte kullanılan kap
fritöz	-	Patates kızartmaya yarayan kap

güğüm	-	Kulplu, boynu uzun su kabı
güveç	-	Yemek pişirilen toprak kap
hamur tahtası	-	Hamur hazırlanan masa
hamur teknesi	-	Hamur yoğurmaya yarayan kap
havan	-	İçinde bir şey dövüp ufalamaya yarayan kap
ilistir	-	Süzgeç
kahve cezvesi	-	Kahve pişirilen kap
kahve fincanı	-	Kahve içilen fincan
kahve kaşığı	-	Kahve karıştırılan kaşık
kahve maki- nesi	-	Kahve pişiren, öğüten makine
kahve tabağı	-	Kahve fincanı tabakçığı
kahve takımı	-	Kahve gereçleri
kahve tepsisi	-	Kahve taşınan tepsi
kalbur	-	Büyük delikli telli elek
kap	-	Herhangi bir maddeyi alabilen oyuk nesne
kap kacak	-	Tencere, tabak gibi mutfak eşyaları
kâsecik	-	Küçük kâse
kevgir	-	yayvan ve delikli kap
limonata bardağı	-	Limonata içmek için kullanılan bardak
mangal	-	İçinde ateş yakılarak yiyecek pişirilen araç
piyale	-	Şarap bardağı
rakı bardağı	-	Rakı bardağı
sarpın	-	Ekmek sandığı
sefer taşı	-	Yemek taşımakta kullanılan birbirine geçmeli kaplar
sofra tahtası	-	Sofra serilen engin masa
sofra takımı	-	Yemek servisi için gerekli araçların tümü
sosluk	-	Sos konulan kap
su bardağı	-	Su içmeye yarayan bardak
sürahi	-	İçecek koymaya yarar kap
şampanya bardağı	-	Şampanya içilen bardak
şarap bardağı	-	Şarap içilen bardak
şarap çanağı	-	Şarap içilen kap
şekerlik	-	Şeker konulan kap
tatlı kaşığı	-	Çorba kaşığından küçükçe kaşık
tencere	-	İçinde yemek pişirilen kap
termos	-	Sıcaklık koruyan sıvı saklama kabı
tirbuşon	-	Tıpaları çekmeye yarayan burgu
viski bardağı	-	Viski içilen bardak
yemek tablası	-	Yemek taşınan büyük tepsi

Tablo 3: Çuvaş Türkçesinde Olup Türkiye Türkçesinde Olmayan Kap Kacaklar

Türkiye Türkçesi	Çuvaş Türkçesi	Anlamı
-	алтăр (altwr)	Büyük kepeç

Türkiye Türkçesindeki Kap Kacakla İlgili Söz Varlığının Çuvaş Türkçesiyle Karşılaştırılması

	йĕс хуран (yĕs huran) туй хурань/ туй хуранĕ (tuy huran/tuy huranye)	Bakır kazan
-	семетле (semetle)	Tahta huni
-	ăскăч (wskwç)	Un veya zahire doldurmak için kullanılan küçük kürek
-	çăкăр кĕреçи	Ekmeği ocağa sürmede kullanılan kürek
-	пĕрĕш (pĕrésç)	Sapı ağaçtan, başı demirden yapılmış buz kırmada kullanılan alet
-	тăрăс (twrws)	Kayın kabuğundan silindir şeklinde bir kap
-	тиркĕ/ тирĕк (tirké/ tirék)	Ahşap servis tabağı
-	сăра курки (swra kurki)	Ahşap bira bardağı
-	шыв курки (şıv kurki)	Su keççesi

4.2. Pişmiş veya Pişmemiş Gıdaların Saklanması İçin Kullanılan Kap Kacaklar

Tablo 4: Her İki Lehçede de Karşılığı Bulunan Kap Kacaklar

Türkiye Türkçesi	Çuvaş Türkçesi	Anlamı
ambar	амбар (ambar) /лар (lar)	Tahıl saklanan yer
bakraç	картлам (kartlam)/кĕвенте (kĕvente)	Küçük kova
çanak	плашка (plaşka)	Yayvan, çukurca kap
çekmece	сунтăх/ сунтăк (suntwh/ suntwk)	Masa, dolap gibi şeylerin dışarıya çekilen gözü
çuval	кулек (kulek) / михĕ/ мих/ майăх (mihé/ mih/ mwyywh)	Büyük torba
fiçı	катка (katka) пичке / пичĕке (piçke / piçĕke)	Karnı şişkin ve altı üstü düz kap
kasa	ырça (ırça)	Sandık
kavanoz	банка (banka)	Kapaklı, silindirik kap
kova	кружка (krujka)	Sıvı taşıma veya saklamaya yarayan kulplu kap
Kutu	коробка (korobka)	Çeşitli maddelerden yapılan kapaklı kap
poşet	хутаç (hutaş)	Küçük çuval, torba, heybe, poşet.
Raf	çŷлĕк (şŷlĕk)	Raf, terak
sepet	ырça (ırça)	Yiyecek ve eşya taşımak için kullanılan, bitkilerden örülmüş kap
şişe	бутылка (butılka) / сŷленкке (sŷlenkke)	Sıvı konulan dar ağızlı uzun kap
un çuvalı	çăнăх миххи	Un konulan çuval, torba

Tablo 5: Türkiye Türkçesinde Olup Çuvaş Türkçesinde Olmayan Kap Kacaklar

Türkiye Türkçesi	Çuvaş Türkçesi	Anlamı
badya	-	Ağzı açık geniş su kabı
ballık	-	Bal saklanan kap
biberlik	-	Biber konulan kap
bidon	-	Sıvı maddeler konulan kap
buzdolabı	-	Gıdaları soğuk olarak saklamaya yarayan motorlu dolap
buzluk	-	Gıdaları donmuş olarak saklamaya yarayan motorlu dolap
büfe	-	Rafli dolap
çamçak	-	Ağaçtan oyularak yapılmış su kabı
çapçak	-	Ağaçtan oyularak yapılmış su kabı
çerezlik	-	Çerez konulan kap
çirişçi çanağı	-	Çiriş hazırlamakta kullanılan derin kap
dağar	-	Ağzı yayvan, dibi dar toprak kap
dağarcık	-	Meşin torba
damacana	-	sıvı konulan büyük şişe
dipfriz	-	Gıdaları donmuş olarak saklamaya yarayan motorlu dolap
etlik	-	Et saklanan kap veya yer
fincanlık	-	Fincan konulan kap veya raf
helke	-	Bakraç, kova, herke
kahve dolabı	-	Kahve kavrulan döner kap
küp	-	Sıvı veya katı gıdalrı saklamaya yarayan, geniş toprak kap
limonluk	-	Limon konulan kap
meyvelik	-	Meyve konulan kap
saleplik	-	Salep konulan kap
su kabı	-	Su konulan kap
suluk	-	Su içmek için kullanılan şişe
sütlük	-	Süt koymaya yarayan kap
şarap fiçisi	-	Şarap saklanan fiçi
terek	-	Raf
su testisi	-	Topraktan su kabı
unluk	-	Un saklanan kap veya ambar

yağdanlık	-	Yağ konulan kap
yemişlik	-	Yemiş konulan kap

Tablo 6: Çuvaş Türkçesinde Olup Türkiye Türkçesinde Olmayan Kap Kacaklar

Türkiye Türkçesi	Çuvaş Türkçesi	Anlamı
-	янтав (yantav) / чӑм (çwm)	Kızıl bakırdan yapılmış kısa üç ayaklı uzun bira bardağı
-	пӗтре (pêtre)	(Un koymak için) Eski deri torba, çuval
-	пӳтре (pütre)	Un koyulan eski torba, çuval
-	хаман (haman)	Deri çuval
-	катка-пичке (katka-piçke)	Ahşap kap-kaçak, her çeşit ahşap kap

Sonuç

Elde edilen veriler, iki ana başlık altında sınıflandırılarak incelenmiştir. Bunlardan birincisi; “pişirme, hazırlama ve servis etme için kullanılan araç gereçler”, ikincisi ise; “pişmiş veya pişmemiş gıdaların saklanması için kullanılan araç gereçler” şeklindedir. Bu iki ana başlık altında ise üçer tablo içerisinde inceleme yapılmıştır. Bu tablolar; “her iki lehçede de karşılığı bulunan kap kacaklar”, “Türkiye Türkçesinde olup Çuvaş Türkçesinde olmayan kap kacaklar” ve “Çuvaş Türkçesinde olup Türkiye Türkçesinde olmayan kap kacaklar” şeklinde ayrılmıştır.

Birinci bölümde her iki lehçede de karşılığı bulunan yirmi dokuz kap kacak belirlenmiştir. Bu yirmi dokuz kap kacak adından beş tanesi aynı kelimenin ses değişimine uğramış biçimiyle her iki lehçede de bulunmaktadır. Bu kelimeler; kaşık - кашӑк (kaşwk), leğen-лаххан (lahhan), kazan-хусан (husan), ocak - вучах (vuçah), tas - таз (téz) kelimeleridir. Bu bölümde Türkiye Türkçesinde olup Çuvaş Türkçesinde karşılığına ulaşamayan altmış dört kap kacak tespit edilmiştir. Pişirme, hazırlama ve servis etme için kullanılan araç gereçler başlığı altında değerlendirilen, Çuvaş Türkçesinde olup Türkiye Türkçesinde karşılığına ulaşamayan on kap kacak tespit edilmiştir.

İkinci bölümde ise her iki lehçede de karşılığı bulunan on beş kap kacak tespit edilmiştir. Bu on beş kap kacak adından bir tanesi ses değişimine uğramamış biçimiyle her iki lehçede de

bulunmaktadır. Bu kelime; ambar - амбар (ambar) kelimesidir. Bu bölümde Türkiye Türkçesinde olup Çuvaş Türkçesinde karşılığına ulaşılamayan otuz iki kap kakak tespit edilmiştir. Pişmiş veya pişmemiş gıdaların saklanması için kullanılan araç gereçler başlığı altında değerlendirilen, Çuvaş Türkçesinde olup Türkiye Türkçesinde karşılığına ulaşılamayan beş kap kakak tespit edilmiştir.

Her iki lehçeye de diğer dil ve kültürlerden etkilenme yönünden bakıldığında; Türkiye Türkçesinde bulunan Türkçe olmayan kap kakak adlarının genellikle Arapça, Farsça veya Avrupaî dillerden girmiş olduğu, Çuvaş Türkçesinde bulunan Türkçe olmayan kap kakak adlarının ise genellikle Rusçadan girmiş olduğu söylenebilir.

Çalışmaya dâhil olan kelime sayıları ile ilgili bilgiler şu şekildedir: Türkiye Türkçesi kısmında, “pişirme, hazırlama ve servis etme için kullanılan araç gereçler” başlığı altında yüz üç, “pişmiş veya pişmemiş gıdaların saklanması için kullanılan araç gereçler” başlığı altında elli iki olmak üzere toplam yüz elli beş kelime değerlendirilmiştir. Çuvaş Türkçesi kısmında ise birinci başlık altında otuz dokuz, ikinci başlık altında yirmi olmak üzere toplam elli dokuz kelime değerlendirilmiştir. Bu kelimelerle ilgili genel sayısal sonuçlar ise şu şekildedir:

Her iki lehçede de karşılığı olan kelime sayısı: Kırk dört;

Türkiye Türkçesinde olup Çuvaş Türkçesinde karşılığına ulaşılamayan kelime sayısı: Doksan altı;

Çuvaş Türkçesinde olup Türkiye Türkçesinde karşılığına ulaşılamayan kelime sayısı: On beş.

Kaynakça

- AKSAN, Doğan (2004). *Türkçenin Sözcük Varlığı*, Ankara: Engin Yayınevi.
- BAYRAM, Bülent (2007). *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*, İzmir: Tablet Yayınları.
- COŞAR, A. Mevhibe-GÜNEŞ, Bahadır (2017). “Derleme Sözlüğü’nde Kap Kacak Eşya Adları”, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Mutfak Araç-Gereçleri Kitabı, İstanbul: Kitabevi: 87-168.
- EKER, Süer. (2004). “Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 18, 157-171. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdded/issue/12704/154596>
- ERSOY, Feyzi. (2017). *Çuvaş Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- KALKAN, Asiye Figen (2007). “Divanü Lügati’t-Türk’teki Mutfak Gereçleri”, haz. Emine Gürsoy Naskali, Mutfak Araç-Gereçleri Kitabı, İstanbul: Kitabevi: 3-86.
- ŞAHAN Güney, Fatma (2007). “Tatarcada Kap Kacak İsimleri”, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Mutfak Araç-Gereçleri Kitabı, İstanbul: Kitabevi: 259-281.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TARİHİMİ NE KADAR BİLİYORUM: ALMANYA'DA YAŞAYAN TÜRK GENÇLERİNİN TÜRK TARİHİNE YÖNELİK ALGILARI

Özet

Bu araştırmada, Almanya'da yaşayan, 15-18 yaş aralığında olan, ortaöğretime devam eden Türk gençlerinin öğrenim gördükleri okullardaki tarih eğitimi ve Türk tarihi ile ilgili görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma nitel bir durum çalışmasıdır. Araştırmanın çalışma grubu; amaçlı örneklem tekniklerinden biri olan maksimum çeşitlilik örnekleme tekniği kullanılarak belirlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu Almanya'nın Berlin şehrinde yaşayan ve orada öğrenimlerine devam eden 19 kadın 8 erkek olmak üzere toplam 27 Türk kökenli öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiştir. Toplanan veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. Araştırma kapsamında yer alan öğrencilerin tarih derslerinin ve bu derslere ayrılan sürenin az olduğu ve bu durumun tarih eğitimi açısından yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin Türk tarihi ile ilgili bilgileri okul dışından, internet üzerinden, ailelerinden ve dini eğitim esnasında öğrendikleri belirlenmiştir. Bununla birlikte öğrencilerin Türk tarihi ile ilgili bilgi düzeylerin alt düzeyde olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen sonuçlar doğrultusunda, tarih derslerinin objektif bir şekilde işlenmediğini söylemek mümkündür.

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
CILT 3 / SAYI 4 / EKİM
2020

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Nevzat TOPAL
Melek KÖRÜKÇÜ
Abdullah ULUÇAY
NOHÜ, FEF, Tarih ABD,
nevzattopal@hotmail.com
NOHÜ, Eğitim Fakültesi,
Sosyal Bilgiler Eğitimi
ABD, [melekulu-
soy01@gmail.com](mailto:melekulu-soy01@gmail.com)
NOHÜ, SBE Tarih ABD
Yüksek Lisans Öğrencisi,
abdullahulucay@gmail.com

Gönderim Tarihi

Received
26.10.2020

Kabul Tarihi

Accepted
07.11.2020

Atf

TOPAL, Nevzat,
KÖRÜKÇÜ, Melek,
ULUÇAY, Abdullah
(2020). "Tarihimi Ne
Kadar Biliyorum:
Almanya'da Yaşayan
Türk Gençlerinin Türk
Tarihine Yönelik
Algıları", *Uluslararası
Türk Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (3/4), 36-51

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Anahtar Sözcükler: Almanya, Türk Tarihi, Tarih Eğitimi, Öğrenci

Abstract

In this study, it was aimed to determine the views of Turkish youth living in Germany, between the ages of 15-18, who attend secondary education, about history education and Turkish history in the schools where they study. Research is a qualitative case study. The working group of the study was determined using the maximum diversity sampling technique, which is one of the targeted sampling techniques. A total of 27 Turkish-born students, 19 women and 8 men, live in Berlin, Germany and continue their studies there, constitute the working group of the study. Data from the study was obtained using a semi-structured interview form. The collected data is analyzed by content analysis. It was found that the students involved in the research had little history lessons and the time allocated to these courses, and this was insufficient in terms of history education. It was determined that students learned information about Turkish history from outside the school, over the internet, from their families and during religious education. However, it was found that the students' knowledge of Turkish history was at a lower level. According to the results obtained within the scope of the research, it is possible to say that the history courses were not processed objectively.

Key Words: Germany, Turkish History, History Education, Student

Giriş

20. yüzyılda dünyada merkezi Avrupa olan iki dünya savaşı yaşanmıştır. Bu savaşların ardından barışın kalıcı olması ve savaşların tekrar yaşanmaması için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar içerisinde tarih öğretimine ayrıca yer verilmiştir. Çünkü tarih dersi birçok dersten farklı bir disiplin alanıdır. Bu farklılık ise tarihin özgün deneyimi ile çalışılan konu arasında doğrudan bir ilişki olmamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim tarihin ana materyalleri bireylerin geçmişteki etkinliklerinden ve bunların kayıtlarından oluşmaktadır (Ata, 2014). Tarihin farklı bir ders olmasının yanı sıra tarih öğretiminin objektifliği ise her zaman tartışma konusu olan farklı bir boyut olmuştur. Tarih öğretiminin ideolojik anlayış çerçevesi içinde şekillenmesi, bu tartışmaya zemin oluşturmuştur. Gele-

neksel tarih öğretimi kapsamında çocuklara tarih öğretilmesinin en önemli sebebi, onların ait oldukları grubun geçmişine saygı duymalarını sağlamak olmuştur. Ancak karşılaşılan milliyetçi önyargılar - kalıpyargılar, yabancı grupların ihmali, ötekinin varlığı ve yabancı düşmanlığı sonucu ülkeler, tarih kitaplarında, çağdaş tarih öğretimi yaklaşımına uygun konular ele almaya başlamıştır.

Bu kapsamda 1946 yılında Unesco tarafından hazırlanan “Looking at the World Through Textbooks” (Dünyaya Ders Kitapları Üzerinden Bakış) adlı rapor içeriği açısından önemlidir. Rapora göre ders kitapları karşılıklı anlayış becerilerini geliştirmeye yönelik hazırlanmamıştır. Karşılıklı anlayışı geliştirmek için küresel bir tarih anlayışına ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacı da toplumun değerlerine ve diğer bireylerle birlikte yaşamının normlarına uygun kuralların hayata geçirilmesi karşılayacaktır. 1974 yılında UNESCO “Uluslararası Anlayış, İşbirliği ve Barış için Eğitim ile İnsan Haklarına ve Temel Özgürlüklere İlişkin Eğitim Konusunda Tavsiye Kararı”nı benimsemiştir. Bu kararda evrensel değerlere önem verilmiş, farklı milletler arasında karşılıklı bilgi ve anlayışı arttıracak çalışmaların yapılması gerekliliği dile getirilmiştir. Avrupa’da 60’lı yıllardan itibaren öğrencilere eleştirel düşünme becerisinin kazandırılması yaklaşımı benimsenmiştir. Bu kapsamda Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından 1983 yılında “The Promotion of an Awareness of Europe in Secondary Schools” (Ortaöğretimde Avrupa Bilincinin Teşviki) başlıklı tavsiye kararı yayınlanmıştır. Bu karar doğrultusunda tarih öğretiminde ön yargının kaldırılacağı çağdaş bir tarih öğretim müfredatı önerilmiştir. Bu önerideki asıl amaç ise Avrupa’nın tarihi dönemleri içerisinde farklı ülkeler, farklı dinler ve farklı bakış açıları arasındaki etkileşimin öne çıkarılarak Avrupa’da yaşayan farklı milletler arasında güçlü bir anlayış ve güven zemini oluşturmaktır ((Safran ve Ata, 1996; Yalı, 2016; Council of Europe, 2020).

Avrupa’da tarih öğretimi ile ilgili olarak 1990 yılına gelindiğinde Georg Eckert Enstitüsü işbirliği ile Almanya’da “Ders Kitapları Analizinde Tarih ve Sosyal Araştırma Metodolojileri” adı ile bir çalıştay gerçekleştirilmiştir. Bu çalıştayın ardından, “Yeni Avrupa’da Tarih Öğretimi” (1991 Belçika), 1815’ten Bugüne Değişen Sınırlar Özelinde Tarih Öğretimi”

(1993 Hollanda), “Tarih Öğretimi ve Avrupa Bilinci” (1994 Yunanistan), “Avrupa’da Tarih, Demokratik Değerler ve Hoşgörü” (1994 Bulgaristan) isimli sempozyumlar yapılmıştır. Bununla birlikte tarih öğretiminde çoklu bakış açısının geliştirilmesi, ulusal yaklaşımların arttırılması amacıyla 2002 yılında Avrupa Konseyi’nin tavsiye kararı üzerine “Tarih Öğretiminde Avrupa Boyutu” adlı proje hayata geçirilmiştir. 2010 yılında ise “Sınırlarla Ayrılmamış Bir Avrupa için Ortak Tarih Projesi” hazırlanmıştır. Proje, kültürel gelişime katkıda bulunmayı amaçlamanın yanı sıra bir arada yaşama sürecini ele almış ve bu sürecin bireylere öğretilmesi noktasında çalışmalar yapılmasına vurgu yapmıştır (Yalı, 2016).

Alman eğitim sisteminin ana amacı bireyler arasında hiçbir fark gözetmeksizin tüm bireylere eşit eğitim imkanı sağlamak ve bireyler arasında hoşgörü iklimi oluşturmaktır. Bu amaç doğrultusunda da ders araç ve gereçleri öğrencilere ücretsiz olarak sunulmaktadır. Okullar için gerekli olan çalışma kılavuzlarının hazırlanması, siyasi veya sosyal projelerin hayata geçirilmesi, okulların denetlenmesi, kanun tasarılarının hazırlanması, eyalet parlamentosu (Landtag) tarafından kabul edilen yasaların hayata geçirilmesi Almanya Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığının (Bundesministerium für Bildung und Forschung) sorumluluğu altındadır. Ayrıca; eğitim kalitesinin geleceğe yönelik yatırımlarla arttırılması, eğitimin uluslararası alanda rekabet edebilecek güçte olması ve bu gücün korunması, bireysel sorumluluğun arttırılarak eğitim fırsatlarının güvence altına alınması, okulların bağımsızlığının ve özerkliğinin güçlendirilmesi de bakanlığın görevleri arasındadır. Alman eğitim sisteminde zorunlu eğitim 12 yıldır ve 6-18 yaş arasındaki bireyleri kapsamaktadır. Zorunlu eğitim üç kademededen oluşmaktadır. Bunlar; okul öncesi (kindergarten), ilköğretim (Grundschule) ve ortaöğretim (Hauptschule)’dir. İlköğretimi bitiren öğrenciler için üç seçenek vardır. Bunlar; 5-6 yıl sürecek olan çıraklık eğitimi, 6 yıl sürecek olan mesleki eğitim ve akademik açıdan eğitimlerine devam etmek isteyenler için ortaöğretim II. kademe lise eğitimidir. (Erginer, 2007; Lehrplan des Deutschen Bildungsmisteriums, 2020).

Almanya'da öğretim programları, bakanlığın eğitim uzmanları tarafından her eyalete göre farklı hazırlanmaktadır. Okullar da bu öğretim programlarına bağlı kalarak kendi programlarını oluşturmaktadırlar. Programda öğrencilerin eğitim ihtiyacını karşılanması ve onların ilgilerinin keşfedilerek sorunlarının ayrıntılı cevaplanması amaçlanır. Okul programı bir yıllık çalışma planını, ders metotlarını, okulun işleyişini, eğitim kurslarını, konferansları, pedagojik bilgileri ve çeşitli projeleri kapsar. Öğretim programında yer alan konuların ve hedeflerin belirlenmesinde öğretmenler, ekonomistler, din adamları, okul aile birliği üyeleri gibi çeşitli kesimlerin görüşü de alınmaktadır. Öğretmene rehberlik eden öğretim programları ile dersler planlanarak öğrencilerin belirlenen hedeflere ulaşmasına çalışılmaktadır (Mittelstädt, 2000; Riedl, 2004; Lehrplan des Deutschen Bildungsministeriums, 2020).

Almanya'da tarih ders kitapları hem metot hem de içerik açısından çağdaş tarih öğretimine paralel olarak yenilenmiştir. Kitaplarda, savaşların olumsuzluklarından, insanlık tarihinde yarattığı derin izlerden, barışın gerekliliğinden bahsedilerek bir arada yaşama bilincinin geliştirilmesine değinilmiştir.¹ Araştırma kapsamında yer alan Berlin eyaleti tarih dersi öğretim programında tarih eğitimin amacı; öğrencilerin geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman arasında bağlantı kurarak olaylar, eylemler, yaşanan süreçler ve dönemler hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamaktır. Tarihsel kavrama, yorumlama, analiz, sentez, çıkarımda bulunma, kronolojik düşünme, kimlik bilinci, değişim bilinci, ekonomik-sosyal farkındalık ve ahlaki farkındalık gibi becerilerin kazandırılması hedeflenmektedir (Rahmenlehrpläne, 2020).

Almanya ve Türkiye imparatorluk dönemlerinden günümüze dek her alanda yoğun ilişki içerisinde bulunan iki ülkedir. Rusya Federasyonundan sonra Avrupa'nın en kalabalık nüfusuna sahip olan Almanya'nın bugünkü nüfusu yaklaşık olarak 82 milyondur. Bu nüfusun 3 milyonunu Türkler oluşturmaktadır. Avrupa'daki Türklerin yaklaşık %75'i Almanya'da yer

¹ Wolfgang Höpken, "Tarih Eğitiminde Yeni Yönelimler", Tarih Eğitime Eleştirel Yaklaşımlar, Yayına Haz: Oya Öymen, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı yay., İstanbul 2003, s.46-47

almaktadır² (Globalvizyon, 2020). Bu bağlamda bu çalışmanın temel amacı, Almanya’da yaşayan, 15-18 yaş aralığında olan, ortaöğretime devam eden Türk gençlerinin öğrenim gördükleri okullardaki tarih eğitimi ve Türk tarihi ile ilgili görüşlerini ortaya koymaktır. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki alt amaçlara cevap aranmıştır:

1. Okulunuzda haftada kaç saat tarih dersi işlemektesiniz?
2. Tarih dersi süresi tarih eğitimi açısından yeterli midir?
3. Okulunuzda verilen tarih dersleri hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?
4. Tarih derslerinde Türk tarihine ayrılan süre ne kadardır ve bu süre yeterli midir?
5. Türk tarihi hakkında bilginiz ne kadar?
6. Türk tarihi ile ilgili öğrenmelerinizi nasıl gerçekleştiriyorsunuz?
7. Eserlerini okuyup takip ettiğiniz Türk tarihçiler kimlerdir?

1. Yöntem

Almanya’da yaşayan Türk öğrencilerin tarih eğitimi ve Türk tarihi ile ilgili görüşlerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu araştırma nitel bir durum çalışması olarak planlanıp yürütülmüştür. Nitel araştırmalar; görüşme, gözlem, doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilen araştırmalardır. Olaylar, gerçekçi ve bütüncül bir biçimde araştırılarak sonuçlar ortaya konulmaya çalışılır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu araştırma bir durum (örnek olay) çalışmasıdır. Durum çalışmaları, ‘nasıl’ ve ‘niçin’ sorularını merkeze alarak, araştırmacının kontrol edemediği bir olgu ya da olayı derinliğine araştırmasına olanak sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek 2011).

1.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu; amaçlı örneklem tekniklerinden biri olan maksimum çeşitlilik örnekleme tekniği kullanılarak belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme ile zengin bilgiye sahip olduğu varsayılan durumların derinlemesine çalışılmasına, araş-

2

http://www.globalvizyon.com/almanya/genel/birbakista_almanya.asp

tırılmasına imkân sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek 2011). Maksimum çeşitliliğin sağlanabilmesi için araştırma kapsamında görüşülecek olan öğrencilerin belirlenmesi esnasında öğrencilerin farklı türde okullarda (meslek lisesi, düz lise vb.) eğitim görüyor olmalarına, farklı sosyo-ekonomik yapıya sahip olmalarına, tüm yaşamlarını ve eğitim-öğretim sürecini Almanya'da geçirmiş olmalarına dikkat edilmiştir. Bu kapsamda araştırmanın çalışma grubunu Almanya'nın Berlin şehrinde yaşayan ve orada öğrenimlerine devam eden 19 kadın 8 erkek olmak üzere toplam 27 Türk kökenli öğrenci oluşturmaktadır. Öğrencilerin 16'sı meslek lisesine gitmektedir. Öğrenciler Almancanın yanı sıra Türkçe konuşmakta ve yazabilmektedirler.

1.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiştir. Görüşme formu iki bölümden oluşmaktadır. Formun birinci bölümünde nitel görüşmelere katılan öğrencilere ait kişisel bilgilere yönelik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde ise 7 sorudan oluşan görüşme soruları bulunmaktadır. Araştırma sorularının geliştirilmesi sürecinde araştırmanın iç geçerliliğini arttırmak amacıyla araştırma konusu ile ilgili alanyazın taraması yapılarak görüşme formunda kullanılacak olan sorular belirlenmiştir. Maddelerin amaç, anlam ve kapsam açısından değerlendirilmesi amacıyla alan uzmanı iki öğretim üyesinden ve üç branş öğretmeninden görüş alınmıştır. Bu aşamaların ardından edilen bilgilerden yararlanılarak forma son hali verilmiştir. Veri toplama sürecinde her bir katılımcı ile ortalama 20-25 dakika süren görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılardan hem katılım onayı hem de katılımcı teyidi alınmıştır.

1.3. Verilerin Çözümlemesi

Toplanan veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. İçerik analizinde ana hedef, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. İçerik analizi kapsamında verilerin kodlanması, kategorileştirilmesi, temaların bulunması, verilerin kodlara ve temalara göre düzenlenerek tanımlanması, bulguların yorumlanması aşamaları gerçekleştirilmiştir (Yıldırım ve Şimşek 2011). Elde edilen verilerin yazılı dökümü yapılarak önce kodlar sonra da kategoriler oluşturulmuştur. İçerik

analizine yazılı dökümü yapılan verilerin tekrar tekrar incelenmesi ve analiz edilmesiyle başlanmıştır. Çözümleme aşamasında görüşüne başvuru alan öğrencilere birer kod numarası (Ö1, Ö2, Ö3 gibi) verilmiştir. İncelenen verilerde öne çıkan ve önem taşıdığı değerlendirilen yönler belirlenerek önce kodlar sonra da kategoriler elde edilmiştir. Oluşturulan kodlardan benzer özellik gösterenler beraber ele alınmış ve alt temalar oluşturulmuştur. Öğrencilerin en fazla önem verdikleri alt temaların hangileri olduğunu belirleyebilmek için alt temaların yinelenme sıklıkları (frekansları) hesaplanmıştır. Her bir tema kapsamında belirlenen alt temaları içeren öğrenci ifadelerinden aktarımlar sunulmuştur.

2. Bulgular

2.1. Birinci Alt Probleme Ait Bulgular

Tablo 1. Okulunuzda haftada kaç saat tarih dersi işlemektesiniz?

Tarih ders süresi	f
Hiç	2
2 saat	13
4 saat	8
6 saat	2

Tablo 1 incelendiğinde öğrenciler tarih derslerini haftada 2 saat (f=13), 4 saat (f=8), 6 saat (f=2) görmektedirler. Ayrıca bu dersi almayan (f=2) öğrencilerin olduğu da görülmektedir. Bu konudaki örnek öğrenci görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

Ö5 “Benim okulum meslek okulu. Tarih dersi seçmeli ben seçmedim.”

Ö14 “Bizim okulda haftada 2 saat tarih dersi var.”

Ö21 “Ben mesleğimi öğrenmeye çalışıyorum. Derslerle çok fazla ilgilenmiyorum. Ailem de bir işim olmasını çok istiyor.”

2.2. İkinci Alt Probleme Ait Bulgular

Tablo 2. Tarih dersi süresi tarih eğitimi açısından yeterli midir?

Yeterlilik	f
Yetersiz	18
Yeterli	4
Fikrim yok	2

Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin büyük bir kısmı (f=18) tarih eğitimi açısından okuldaki tarih ders saatlerini yetersiz görürken az sayıda öğrenci yeterli (f=4) görmektedir. İki öğrenci (f=2) ise bu konuda herhangi bir düşünceleri olmadığını dile getirmiştir. Bu konudaki örnek öğrenci görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

Ö8 “ İki saat bence yeterlidir tarih fazla ilgimi çekmiyor zaten.”

Ö17 “Okulumda haftada 4 saat tarih dersi görüyorum. Ben şahsen daha fazla olmasını isterim çünkü bence tarihi bilmek öğrenmek eskiden olmuş ve yapılmış hataların tekrar olmasını engelliyor.”

Ö12 “Benim okulumda yetersiz. Tarihe ilgi duyuyorum ama pek zamanım yok. Okulda öğretmenler anlatıyor bu bilgi de bana yetmiyor.”

2.3. Üçüncü Alt Probleme Ait Bulgular

Tablo 3. Okulunuzda verilen tarih dersleri hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

Tarih dersleri	f
Objektif	7
Tarafli	6
Dünya tarihi odakli	8
Hitler	4
Avrupa tarihi	3
Verimli	6
Az bilgi	7

Tablo 3 incelendiğinde öğrencilerin okullarında eğitim aldıkları tarih dersleri hakkındaki düşünceleri; objektif (f=7), tarafli (f=6), dünya tarihi odakli (f=8), Hitler (f=4), Avrupa tarihi (f=3), verimli (f=6), az bilgi (f=7) olduğu yönündedir. Bu konudaki örnek öğrenci görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

Ö21 “Bana göre Almanya'da tarih dersi oldukça verimli daha fazla Avrupa'nın geçmişi yani tarihi hakkında ders veriliyor.”

Ö16 “İyi dünya tarihini öğreniyoruz. Alman tarihine karşı normal bir bakış açıları var.”

Ö8 “Almanlar ve Fransızlar çok anlatılıyor. Bir de Hitler çok anlatılıyor. Hiç başka bir açıdan anlatılmıyor. Almanlar hep iyi gösteriliyor.”

2.4. Dördüncü Alt Probleme Ait Bulgular

Tablo 4. Tarih derslerinde Türk tarihine ayrılan süre ne kadardır ve bu süre yeterli midir?

Süre	f
Az	13
Çok az	8
Yok	4
Yeterlilik	
Yetersiz	19
Yeterli	2

Tablo 4 incelendiğinde öğrenciler tarih derslerinde Türk tarihine ayrılan sürenin yok (f=4), az (f=6) ve çok az (f=6) olmak üzere üç ana tema üzerinde yapılandığı görülmektedir. Öğrencilerden 2’si (f=2) bu sürenin yeterli olduğunu, 19’u ise yetersiz (f=19) olduğunu ifade etmiştir. Bu konudaki örnek öğrenci görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

Ö25 “Asya’daki Türk tarihi, Osmanlı tarihini daha çok anlatmalarını isterdim. Çok az anlatılıyor derslerde. Bu yüzden kendim araştırmak zorunda kalıyorum.”

Ö9 “Avrupa tarihi, Fransız tarihi fazlasıyla oluyor. Türk tarihi pek konuşulmüyor. Sadece Osmanlı dersini gördük. Kısa!”

Ö17 “Türk tarihi ile ilgili bilgilere çok yer verilmiyor. Programdaki ve kitaplardaki bilgiler var. Öğretmenler farklı bir şey anlatmıyor.”

2.5. Beşinci Alt Probleme Ait Bulgular

Tablo 5. Türk tarihi hakkında bilginiz ne kadar?

Türk tarihi bilgi	f
Yok	5
Çok az	8
Biraz	6
Yeterli	3
Yetersiz	5

Tablo 5 incelendiğinde öğrencilerin Türk tarihi hakkındaki bilgileri yok (f=5), çok az (f=8), biraz (f=6) yeterli (f=3) ve yetersiz (f=8) olduğu görülmektedir. Bu konudaki örnek öğrenci görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

Ö17 *“Atatürk’ün hayatını öğrenmedik. Türkiye Cumhuriyeti’nin tarihini bilmiyorum. Osmanlı zamanı konuştuk derste o da çok az idi. Hatırlamıyorum.”*

Ö3 *“Türk tarihi hakkında azıcık olsa bilgi verilmediği için üzücü buluyorum.”*

Ö9 *“Tarihimi, geçmişimi, atalarımı daha iyi tanımak bilmek isterdim. Büyük bir imparatorluk yıkılmış ama nedenlerini pek bilemiyorum. Yeni kurulan cumhuriyette neler nasıl yaşandı çok bilmiyorum.”*

2.6. Altıncı Alt Probleme Ait Bulgular

Tablo 6. Türk tarihi ile ilgili öğrenmelerinizi nasıl gerçekleştiriyorsunuz?

Tarih öğrenme	f
Okul	5
Öğretmen	4
İnternet	10
Aile	6
Cami	8
Baba	4
Kitap	7
Dizi	4

Tablo 6 incelendiğinde öğrencilerin Türk tarihini okul (f=5), öğretmen (f=4), internet (f=10), aile (f=6), cami (f=8), baba (f=4), kitap (f=7) ve dizi (f=4)’den öğrendikleri görülmektedir. Bu konudaki örnek öğrenci görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

Ö22 *“Arada sırada babam tarihimizle ilgili bilgi veriyor. Tarihi dizileri de izliyorum. Ertuğrul beyi diziden tanıdım mesela.”*

Ö21 *“Türk tarihini camide öğrendim. Cami de hocamız ve gelenler Osmanlı’yı anlattı bir de eski Türkleri orada öğren-*

dim. Müslüman olmadan önce Asya'da nasıl yaşadıklarını devlet kurduklarını.”

Ö20 *“Annem pek bilmiyor. Babam bazen anlatıyor ama karıştırıyor. Türkiye Cumhuriyeti'ni, Atatürk'ü, yaptığı savaşları merak ediyorum, internette araştırıyorum.”*

2.7. Yedinci Alt Probleme Ait Bulgular

Tablo 7. Eserlerini okuyup takip ettiğiniz Türk tarihçiler kimlerdir?

Tarihçi	f
Yok	24
İlber Ortaylı	2

Tablo 7 incelendiğinde öğrencilerin büyük çoğunluğunun (f=24) bir tarihçiyi takip etmediği - okumadığı, yalnızca iki (f=2) öğrencinin İlber Ortaylı'yı okuduğu ve takip ettiği görülmektedir. Bu konudaki örnek öğrenci görüşüne aşağıda yer verilmiştir:

Ö11 *“İlber Ortaylı'yı tanıyorum. Youtube'dan izliyorum. Tarihimizi anlatıyor.”*

3. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Avrupa Birliği'nin en kalabalık ülkesi olan Almanya'da göçmen nüfus içerisinde Türkler önemli bir paya sahiptir (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2020). Bu durum yapılan araştırmaların merkezine Türk toplumunun alınmasına neden olmaktadır. Türklerin yaşadığı sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel sorunlar araştırmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Araştırmadan elde edilen bulgular, öğrencilerin devam ettikleri okullarda tarih derslerinin az olduğu ve bu durumun tarih eğitimi açısından yetersiz olduğu yönündedir. Elbette ki bu durum araştırmaya katılan çalışma grubunun devam ettiği okul türleri ile ilgili olabilir. Alman eğitim sistemi içerisinde Türk öğrencilerin meslek okullarını daha fazla tercih ettiği görülmektedir. Almanya'da mesleki okula girmek akademik okullara girmekten daha kolaydır (Şahin, 2013).

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular doğrultusunda, tarih derslerinin objektif bir şekilde işlenmediğini söylemek mümkündür. Araştırmada, tarih derslerinde Hitler ile ilgili bilgilere, Avrupa tarihine ve dünya tarihine daha fazla yer verildiği, Türk tarihine yönelik verilen bilgilerin ise az olduğu bulgusuna

ulaşmıştır. Yapılan araştırmalar Almanya’da ders kitaplarında “Almanlar” ve “Yabancılar” şeklinde iki ayrı toplum mesajı verildiğini, bu iki toplumun bir arada uyumlu yaşayabileceği mesajının ise örtük olarak iletildiğini ortaya koymuştur (Gürses, 2010; Dedeoğlu, 2013). Yurdakul (2018) da araştırmasında eğitim düzeyi yüksek Alman vatandaşlarının, Türkleri kabul ettiğini ancak Alman halkının büyük bir kısmının **Türkleri** yabancı olarak gördüğünü ve geri gitmelerini istedikleri bulgusuna ulaşmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre tarih derslerinde Türk tarihine ayrılan süre az ve yetersizdir. Bununla birlikte öğrencilerin Türk tarihi ile ilgili bilgi düzeyleri alt düzeydedir. Yapılan araştırmalar Almanya’da göçmen topluluklar içinde en fazla nüfusa sahip olan topluluk olan Türklerin en önemli sorununun eğitim sorunu olduğunu ortaya koymaktadır. İlk göçlerle birlikte yaşanmaya başlanan uyum merkezli kültürleşme sorunu maalesef engellenemeyerek devam etmiş, bu durum 3. ve 4. nesil olarak adlandırılan yeni nesilleri de etkilemiştir. Özellikle yeni neslin Türkçeyi yeterince bilmemesi, Türkçeye çok fazla hakim olmamaları, Almanya Türkçesi olarak adlandırılan yeni bir dil kullanımı ile Türkiye Türkçesini bozuk olarak kullanmaları, Türk kimliğini unutmaları, baskın dil ve baskın kültürün etkisini yoğun olarak yaşamaları ve Alman ders kitaplarında Türk tarihinin az yer alması (Arslan, 2006; Perşembe, 2010; Şahin, 2010; Yıldız, 2012; Bekar, 2013) araştırmaya katılan öğrencilerin Türk tarihi ile ilgili bilgilerinin az olmasının nedeni olarak gösterilebilir.

Araştırmada öğrencilerin Türk tarihi ile ilgili bilgilere; okul dışındaki gündelik yaşantıları içerisinde karşılaştıkları bireylerden, internet üzerinden, ailelerinden ve cami eğitimi sırasında öğrendikleri bilgilerden ulaştıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Aileler kendi bildikleri, öğrendikleri bilgiler ile çocuklarına kültür aktarımını sağlamaya çalışmaktadırlar. Ancak bu bilgilerin ve çocukların internet üzerinden öğrendikleri tarihi bilgilerin doğruluğu ve objektifliği düşündürücüdür. Cami eğitiminde ise camilerde görevli kişilerin Türk tarihi konusunda bilgilerinin ne kadar olduğunun bilinmemesi, görevlilerin dil problemi yaşamaları, görevli sayısının az olması, Almanya’da yaşayan çocuklara yönelik eğitim materyallerinin yetersiz kalması (Kaymakcan,

2005; Latifoğlu, 2015) gibi sıkıntılar yaşanması Türk tarihinin camiye gelen çocuklar tarafından öğrenilmesini zorlaştırmaktadır.

Araştırmanın son alt amacına yönelik olarak toplanan bulgu ise, araştırmada katılımcı olarak yer alan öğrencilerden çok azının Türk tarihçilerinden İlber Ortaylı'yı tanıdıkları ve eserlerini takip ettikleri yönündedir. Ülkemizde geçmişte ve günümüzde çok önemli tarihçiler yetişmiştir (Öztürk ve Yıldız, 2013; Şimşek, 2016; Şimşek, 2017). Türk tarihçilerinin ve eserlerinin Almanya'da yaşayan Türk öğrencilere tanıtılması gerekmektedir.

Almanya'da Türkler haricinde başka milletlerden yabancı öğrenciler de vardır. Bu çalışma tek başına Almanya'daki tarih öğretim yaklaşımı için genel sonuçlara varmamıza yetmese de ufuk açıcı olması ve diğer çalışmalarla karşılaştırma yapma olanağı sağlaması açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- ASLAN, S. (2010). Sivil toplum ve demokrasi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 357-374.
- ATA, B. (2014). İngiltere ve ABD'deki tarih eğitimi araştırmalarını toplu bir değerlendirme (Çeviri makale). *Turkish History Education Journal*, 3(2), 228-235.
- AVRUPA BİRLİĞİ BAKANLIĞI (2020). https://www.ab.gov.tr/almanya_234.html
- BEKAR, B. (2013). Almanya'da Türkler ve Türkçe. *Turkish Studies - International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(9), 771-787.
- COUNCIL OF EUROPE (2020). <https://www.coe.int/en/web/history-teaching/>
- DAVARCI, A. (2006). *Alman İlk ve Orta Öğretim Tarih Ders Kitaplarında Metodoloji ve Türk İmajı Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- DEDEOĞLU, H. (2013). Almanya'da Bavyera eyaleti ilköğretim ders kitaplarında Türk imgesi üzerine bir analiz. *Eğitim ve Bilim*, 38(170), 401-417.
- ERGİNER, A. (2007). *Avrupa Birliği eğitim sistemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- GLOBALVİZYON (2020). http://www.globalvizyon.com/almanya/genel/birbakista_almanya.asp
- GÜRSES, F. (2010). Siyasal gündemin yurttaşlık kavramına etkileri: ders kitapları üzerinden bir inceleme. 5. *Karaburun Bilim Kongresi* (2-5 Eylül 2010).
- HÖPKEN, W. (2003). *Tarih eğitiminde yeni yönelimler, tarih eğitimine eleştirel yaklaşımlar* (Yayıma Haz: Oya Öymen). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 46-47.
- KAYMAKCAN, R. (2005). Diyanet hizmetleri bağlamında Avrupa'daki Türk gençlerinin eğitimi, *III. Din Şurası* (Ed. Mehmet Bulut). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- LATİFOĞLU, F. (2015). Yurt dışında görev yapan din görevlilerinin problemleri: Almanya örneği. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 1(2), 1 – 15.
- LEHRPLAN DES DEUTSCHEN BILDUNGSMİNISTERIUMS (2020). <https://www.bmbwf.gv.at/Themen/schule/schulpraxis/lp.html>.
- MİTTELSTÄDT, H. (2000). *Praxishandbuch Öffentlichkeitsarbeit von Schulen*. Berlin: Cornelsen Verlag.
- ÖZTÜRK, N. ve YILDIZ, M. (2013). *Osmanlı tarihçileri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- PERŞEMBE, E. (2010). F. Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletinde eğitim sistemi ve Türk göçmen çocuklarının eğitim sorunları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(29), 55-80.

- RAHMENLEHRPLÄNE (2020). https://bildungsserver.berlin-brandenburg.de/fileadmin/bbb/unterricht/rahmenlehrplaene/Rahmenlehrplan_projekt/amtliche_Fassung/Teil_C_Geschichte_2015_11_10_WEB.pdf
- RİEDL, A. (2004). *Grundlagen der Didaktik*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 17-19.
- SAFRAN, M. (1994). Tarih Öğretimi ve Çağdaş Müfredat Teorileri. XII. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 12- 16 Eylül.
- SAFRAN, M. ve ATA, B. (1996). Barışçı tarih öğretimi üzerine çalışmalar: Türkiye’de tarih kitaplarında Yunanlılara ilişkin öğrenci görüşleri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 11-26.
- ŞAHİN, B. (2010). Almanya’daki Türk göçmenlerin sosyal entegrasyonunun kuşaklar arası karşılaştırması: kültürleşme. *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(55), 103-134.
- ŞAHİN, S. (2013). Almanya’ya Türk vatandaşlarının göçünün 51. yılı kazanımlar ve tehditler. *Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 1, 1–16.
- ŞİMŞEK, A. (2016). *Türk tarihçileri* (Ed. Ahmet Şimşek). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- ŞİMŞEK, A. (2017). *Yaşayan Türk tarihçileri* (Ed. Ahmet Şimşek). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- YALI, S. (2016). Avrupa’da tarih eğitimi ve öğretimine yönelik girişimler ve Avrupa Birliği’nin katkısı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 291-306.
- YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (Beşinci baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- YILDIZ C. (2012). *Yurt dışında yaşayan Türk çocuklarına Türkçe öğretimi (Almanya örneği)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı.

ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР: МӘСЕЛЕНІҢ АНЫҚТАМАСЫ МЕН МӘНІ (ҚОС ЕЛДІҢ МЫСАЛЫНДА)

Түйіндеме

Демографиялық үдерістерді оңтайландыру мәселесі бірқатар елдердің ұлттық қауіпсіздік тұжырымдамасымен қатар, азаматтардың денсаулығын қорғау, оларды әлеуметтік қамсыздандыру сынды мемлекеттік маңызы бар нормативтік құжаттардан көрініс табады. Осы мәселеде нақты бір тұжырым жасау үшін сөзсіз жекелеген елдердің тәжірибесіне арнайы тоқталып, салыстырмалы түрде нақты бір пікір қалыптастыруға болады. Мақалада демографиялық үдерістердің Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясын салыстыра отырып, оңтайландыру мәселелері қарастырылған. Мақаланың мақсаты-қазіргі таңда демографиялық үдерістерге тиімді өзгерістер әкелетін нормативтік-құқықтық актілерді қабылдау және өзге де оңтайландыру жұмыстарын жүргізу аса өзекті мәселе болып табылады. Сонымен қатар нақты бір мемлекет жағдайында демографиялық үдерістерді реттейтін бағыттардың дұрыс жолға қойылуы да елдің болашағы үшін қолайлы жағдайларды тудыраы анық. Осы тұрғысынан келгенде әлем елдерінің тәжірибесінде демографиялық үдерістерді оңтайландыруға бағытталған бірқатар

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
CILT 3 / SAYI 4 / EKİM
2020

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Досымова
Гулдерхан
КАЗИХАНОВНА
Әл-Фараби
атындағы ҚазҰУ, 2-
курс магистранты,
gulder-
han_87@mail.ru

Gönderim Tarihi
Received
04.11.2020

Kabul Tarihi
Accepted
07.11.2020

Atıf
КАЗИХАНОВНА,
Досымова
Гулдерхан (2020).
“Демографиялық
Үдерістер: Мәселенің
Анықтамасы Мен
Мәні”, *Uluslararası
Türk Dünyası
Araştırmaları Dergisi*,
(3/4), 52-62

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

шаралардың қабылданып, сәтті жүргізіліп жатқандығына көңіл аударуға болады.

Тірек сөздер: Демография, Қазақстан Республикасы, Ресей Федерациясы, тұжырымдама

DEMOGRAPHIC PROCESSES: THE DEFINITION AND ESSENCE OF THE PROBLEM (ON THE EXAMPLE OF TWO COUNTRIES)

Abstract

The issue of optimization of demographic processes is reflected in the concept of national security of a number of countries, as well as in the normative documents of national importance, such as protection of public health and social security. In order to draw a definite conclusion on this issue, it is necessary to focus on the experience of individual countries and form a relatively clear opinion.

The article considers the issues of optimization of demographic processes in comparison with the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation. The purpose of the article is the adoption of regulations and other optimization work, which today leads to effective changes in demographic processes. At the same time, it is clear that in the context of a particular country, the correct regulation of demographic processes will create favorable conditions for the future of the country. From this point of view, it is worth noting that in the experience of other countries, a number of measures aimed at optimizing demographic processes have been adopted and are being successfully implemented.

Keywords: demography, Republic of Kazakhstan, Russian Federation, concept.

Демографиялық үдерістерді оңтайландыру мәселесі бірқатар елдердің ұлттық қауіпсіздік тұжырымдамасымен қатар, азаматтардың денсаулығын қорғау, оларды әлеуметтік қамсыздандыру сынды мемлекеттік маңызы бар нормативтік құжаттардан көрініс табады. Осы мәселеде нақты бір тұжырым жасау үшін сөзсіз жекелеген елдердің тәжірибесіне арнайы тоқталып, салыстырмалы түрде нақты бір пікір қалыптастыруға болады.

Қазіргі таңда демографиялық үдерістерге тиімді өзгерістер әкелетін нормативтік-құқықтық актілерді қабылдау және өзге де оңтайландыру жұмыстарын жүргізу

аса өзекті мәселе болып табылады. Сонымен қатар нақты бір мемлекет жағдайында демографиялық үдерістерді реттейтін бағыттардың дұрыс жолға қойылуы да елдің болашағы үшін қолайлы жағдайларды тудыраы анық. Осы тұрғысынан келгенде әлем елдерінің тәжірибесінде демографиялық үдерістерді оңтайландыруға бағытталған бірқатар шаралардың қабылданып, сәтті жүргізіліп жатқандығына көңіл аударуға болады. Демографиялық үдерістерді оңтайландыру мәселесінде Ресей Федерациясының өзіндік тәжірибесі бар. Аталған елдегі демографиялық үдерістер «Ресей Федерациясының ұлттық қауіпсіздік тұжырымдамасы», «Ресей Федерациясының демографиялық дамуының тұжырымдамасы», «Ресей Федерациясының азаматтардың денсаулығын қорғау заңнамалық негіздері», «Азаматтардың санитарлы-эпидемиологиялық игіліктері» және тағы да басқа заңнамалық құжаттарда тікелей және жанама түрде сипатталады. Бір көңіл аударатын жайттың бірі Ресей Федерациясындағы демографиялық үдерістер мәселесі тек қана демографтардың ғана емес, сонымен әлеуметтанушылар, саясаттанушы, заңгерлер мен журналисттер сынды қоғамдық маңызды мәселелерді көтеретін мамандық иелерінің де талқысына жиі түседі. Тіпті демографиялық үдерістер мәселесі Ресей Президенті тарапынан да жиі айтылып, оны оңтайландыру ісінде нақты шешімдер қабылдануда. Олардың қатарында денсаулық ісін жетілдіру, медициналық қызмет көрсету сапасын жақсарту, отбасыларға көмек, әлеуметтік көмек түрлерін енгізу, еңбек ету, тұрғын үй мәселесі, экологиялық және санитарлық жағдайларды жақсарту мәселелеріне қатысты шешімдерді атап өтуге болады. Алайда Т.Ф. Тимофеева және О.Ф. Таратина өздерінің «К вопросу о необходимости становления и развития правового регулирования демографических процессов на региональном уровне» атты мақалаларында демографиялық үдерістерді реттейтін заңнамалардың әлі де болса науқаншылық сипат алуда деген пікір білдіре келе, олардың қабылдануы демографиялық үдерістерді толыққанды зерттеместен қабылданып жатқандығын алға тартады. Тіпті қазіргі таңда

Ресей Федерациясында демографиялық үдерістерді реттеудің заңнамалық негіздерін қарастырған ғылыми-зерттеу жұмыстарының да аздығы туралы мәліметтер келтіреді

(Тимофеева,2007:122-123). Рас мұндай кемшін тартқан мәселелер біздің еліміздің де демографиялық үдерістерді реттеу ісінде байқалуда. Елімізде демографиялық үдерістерді реттейтін институционалды база әлі де болса жетілдірілмеген. Сөзсіз мұндай олқылықтардың орнын толтыруда көршілес Ресей Федерациясымен қатар, дамыған Еуропа мемлекеттерінің тәжірибесін негізге алу оң нәтиже беретініне сенім бар.

Ресей Федерациясының Президенті В.В. Путин 2018 жылдың 7 мамырында қабылданған «Ресей Федерациясының 2024 жылға дейінгі дамуындағы ұлттық мақсаттар мен стратегиялық міндеттер» атты Жарлығын жүзеге асыру барысында «Демография» деп аталатын ұлттық жобаға ерекше мән беруге шақырды. Өйткені В.В. Путин осы ұлттық жоба тек демографиялық мәселелерді ғана шешіп қоймайды, сонымен қатар бәсекеге қабілетті экономиканы қалыптастырып, өмір сүру деңгейін жақсартатын да қабілетке ие деп көрсеткен болатын (Елин, 2019:20). Рас экономикадағы алға жылжушылық, инфрақұрылымдардың жақсару, технологиялардың пайда болуы ол алдымен қаржылық жағынан қамтамасыз етілген, өзіне қолайлы өмір сүру жағдайы бар адамдардың ғана еңбегімен келетіні түсінікті. Сол себепті де демографиялық үдерістермен мемлекеттің маңызды мәселелері тығыз байланысып жатыр деп тұжырым жасауға болады.

Ресей Федерациясындағы демографиялық үдерістерді оңтайландыру ісінде 9 қазан 2007 жылы қабылданған «2025 жылға дейінгі Ресей Федерациясының демографиялық саясат тұжырымдамасы» деп аталатын Президент Жарлығының алар орны ерекше. Тұжырымдамада азаматтардың өмір сүру жасын ұлғайту, өлімді азайту, демографиялық өсім, ішкі және сыртқы көші-қон үдерісін реттеу, азаматтардың денсаулығы және тағы да басқа маңызды мәселелер қарастырылды. Аталған тұжырымдаманы жүзеге асырудың негізгі үш кезеңі

белгіленген болатын. Алғашқы кезең 2011 жылға дейін демографиялық дағдарысты азайту үшін құқықтық және қаржылық негіздерін қалыптастыру болса, екінші кезең 2015 жылға дейін азаматтардың денсаулығын қорғай отырып, отбасылар үшін өмір сүруге қолайлы ахуалды тудыра отырып, халықтың шетелге ағылуын азайту және көші-қон үдерістерін реттеу көзделді. Ал үшінші кезең 2025 жылға дейін кез-келген демографиялық ахуалға дайын болатындай кешенді шаралар жүйесін қалыптастыру, көп балалы отбасыларды қолдай отырып, екінші және үшінші баланы дүниеге әкелуге деген жігерді ояту сынды маңызды мәселелерді қамтыды. Сонымен қатар адам өмірі – демографиялық үдерістердің маңызды бөлшегі ретінде мойындала отырып, Тұжырымдаманың үшінші кезеңінде адам өміріне қауіпті әрі зиянды жұмыс орындарын 3-5 % азайту көзделді. Сондай-ақ жұмыс берушілердің жауапкершілігін күшейтіп, өлімге алып келетін жұмыс жағдайларын оңтайландыруға міндет қойылды (Городнова, 2019: 49-51). Салыстырмалы түрде алғанда Қазақстан Республикасындағы демографиялық үдерістерді оңтайландыру мәселесінде де бірқатар құқықтық-нормативтік құжаттар қабылданған. Еліміздегі демографиялық ахуалды оңтайландыру үдерісі төрт негізге сүйене отырып жүргізіледі:

- доктринаға сай;
- құқықтық-нормативтік актілер бойынша;
- институционалды түрі;
- ресурстық

Доктриналарға сай демографиялық саясат төмендегідей бағытта жүргізіледі. Мысалы: Қазақстан Республикасының мемлекеттік демографиялық саясатының тұжырымдамасы; Халықтың қоныстануы бойынша халықаралық Каир конференциясының әрекет жоспары; Ана мен бала денсаулығын сақтау бағдарламасы, бала тууына байланысты берілетін жәрдемақы төлеу бағдарламалары, кедейлік шегін төмендетуге бағытталған бағдарламалар және тағы да басқалары. Сонымен қатар демографиялық ахуалды оңтайландыруда мемлекеттің әлеуметтік саладағы реформалары мен қабылданған

бағдарламаларының алар орны ерекше. Атаулы әлеуметтік көмекті тағайындау мен «Жалпыға ортақ Еңбек қоғамы» атты бағдарламалар сөзсіз азаматтар арасындағы жұмыссыздықты жойып, ертеңге деген сенімді қалыптастыруға бағытталған.

Әрине жоғарыда атап өткеніміздей демографиялық ахуалды оңтайландыруда көші-қон саясатының өзіндік ерекшелігі бар. Қазақстан Республикасының көші-қон саясатының тұжырымдамасының бірнеше жылдарға арналған бағдарламалары бар. Мысалы 2001-2010 жж, 2007-2015 жж, 2017-2021 жылдарға арналған Тұжырымдамаларын атап өтуге болады (Садовская, 2019:500). Бұл тұжырымдамалардың уақытынан бұрын жаңасының қабылдануы көші-қон үдерісінің толассыздығы және жаһандық ахуалдың тұрақсыздығымен де байланысты. Рас демографиялық үдерістерді оңтайландырудың қажеттілігі ел егемендігінің алғашқы жылдарынан-ақ сезілген болатын. Өйткені дәл осы жылдары әлеуметтік-экономикалық қиындықтармен қатар, демографиялық ахуал да өзінің дағдарысты жағдайымен ерекшеленді. Ел егемендігінің жарияланып, мемлекет болып қалыптасу барысы өзге ұлт өкілдерінің өз тарихи Отандарына оралу үдерісі қатар жүрді. Алғашқы жылдардағы нарықтық экономикаға өтудегі қиындықтар жұмыссыздық сынды құбылыстарды үйреншікті жайтқа айналдырды. Ертеңге деген сенімнің аз болуы сөзсіз азаматтар арасында көп балалы отбасы болуға деген ұмытылыстарына шектеу қойды. Сондықтан болар 1991-2001 жылдарға халық саны өсімі емес, керісінше азаю үрдісі тән болды. Сөзсіз мұндай қалыптасқан жайт демографиялық үдерістерді оңтайландырудың біз жоғарыда атап өткен тың шешімдер мен құжаттардың қабылдануына түрткі болды. Нәтижесінде тек ХХІ ғасырдың басынан бастап қана Республика азаматтарының санында өсу қарқыны байқалды. Ал мұндай нәтижелі көрсеткітерге қалай қол жеткізілді және еліміздегі демографиялық үдерістерді оңтайландырудың жолы қандай, оны жетілдірудің жолдары айқындалды ма деген мәселе күні бүгінге дейін өзекті. Жер аумағы бойынша әлемнің алдыңғы ондығына кіретін еліміздегі демографиялық өсім

өзге елдермен салыстырмалы түрде алғанда әлі де болса көңіл толарлықтай емес екендігі де жасырын емес. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» деп аталатын Жолдауы барысында демографиялық теңгерімсіздік, жаңа көші-қон толқындары сын қатер ретінде айтылған болатын (Назарбаев, 2012: 1-2). Сонымен қатар «Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік» туралы заңында демографиялық ахуалдың нашарлауы, бала туудың төмендеуі, өлім-жітімнің көбеюі Ұлттық қауіпсіздікке төнетін негізгі қауіп-қатерлер қатарына жатқызылған. Демек демографиялық ахуалды тиімді реттеу кезек күттірмес мәселе қатарына жатады.

Ресей Федерациясындағы демографиялық үдерістерді оңтайландыру мәселесінде 2019-2024 жылдарға арналған «Демография» деп аталатын ұлттық Жобаны да атап өтуге болады. Бұл жоба өз аясына бес федералдық деңгейдегі жобаларды біріктіреді. Атап айтқанда «Балалы болған отбасыларды қаржылық қолдау», «Әйелдерді жұмыспен қамту», «Аға буын», «Қоғамдық денсаулықты қалыптастыру», «Спорт – өмір қалпы» деп аталады. Осы жобаларды жүзеге асыру үшін бастапқы алты жылға 3,1 трлн рубль бөлінген болатын. Негізгі мақсаттар қатарында орташа өмір сүру жасын 67 жасқа дейін жеткізу, еңбекке қабілетті азаматтар арасындағы өлім деңгейін азайта, спортпен жүйелі шұғылданатын азаматтардың үлес салмағын 36,8%-дан 55% дейін жеткізу болып табылады. Әрине демографиялық үдерістерді оңтайландырудың басты жолы – азаматтарды мемлекет тарапынан қаржылай қолдау болып табылады. Ресей Федерациясындағы демографиялық үдерістерді оңтайландырудың қаржылай қолдау жолы тұрғын үй алу үшін берілетін субсидиялар мен «аналық капитал» болып табылады. Сонымен қатар демографиялық жағдайды тиімді реттеу мақсатында үкімет тарапынан жүктілік кезінде тіркеуге тұрған әйелдерге бір реттік жәрдемақы, 1,5 жасқа дейінгі бала тәрбиесіне берілетін жәрдемақы, баланың дүниеге келуіне байланысты берілетін бір реттік жәрдемақы, мектеп жасына дейінгі мекемелерге

ақы төлеуге көмек, балалы отбасыларға қатысты салықтық жеңілдіктер көрсетіледі. Осы ретте атап өтетін жайт 2020 жылғы көрсеткіш бойынша бала 1,5 жасқа келгенше отбасына 11 143 рубль жәрдемақы беріледі. Ал жоғарыда атап өткеніміздей тұрғын үймен қамтамасыз етілуге берілетін субсидия екі немесе одан да көп баласы бар отбасылар үшін жылына 6% ипотека берілу көзделген. Сонымен қатар балабақшаға деген кезекті азайтып, балалар емханасының жұмыс сапасын көтеру ісі қолға алынған (Курдова, 2020: 54)

Әрине Ресей Федерациясындағы демографиялық ахуалды оңтайландыруда «аналық капиталдың» алар орны ерекше. 2020 жылға дейін «аналық капитал» тек екінші немесе үшінші балаға берілетін. Сөзсіз мұндай шешімнің өзі бала санын арттыруға деген ұмтылысты тудырғаны анық. Ал 2020 жылдан бастап «аналық капитал» бірінші балаға да беріле бастады. «Балалы отбасыларды мемлекеттік қолдаудың қосымша шаралары» деп аталатын №256-ФЗ заңына сәйкес ендігі кезекте бірінші баласын босанған әйелдер ғана емес, сонымен қатар бала асырап алған ер адамдарға да берілу қолға алынған. Ал оның көлемі бірінші балаға 466617 рубль болса, екінші баладан бастап оның көлемі 616617 рубльге өскен. Әрине мұндай мемлекеттік қолдау азаматтардың бір баламен шектелмеуіне қосымша жігер беруде. Сонымен қатар «аналық капиталды» 2020 жылға дейінгі талап бойынша тек бала үш жастан асқанда ғана және тек баланың қажеттілігіне беріліп келсе, жаңа заңға сай «аналық капиталды» тұрғын үй құрылысына, үй алу үшін алғашқы жарнаны төлеуге немесе қолданыстағы ипотекалық қарызды жабуға қолдануға болады және ең бастысы «аналық капиталды» жаңа талап бойынша бала дүниеге келген күннен бастап жүзеге асыруға мүмкіндіктер беріп отыр (Мокроусов, 2020). Бұл сөзсіз әлем бойынша тоғызыншы орында тұрған және 146 миллионнан астам халқы бар Ресей Федерациясының болашаққа деген батыл қадамы болып табылады. Қазақстан Республикасында 2020 жылғы көрсеткіш бойынша бірінші балаға берілетін қаражат көлемі 100 738 теңгені құрайды (Айқын газеті,

2020). Ол шамамен 18 мың рубльге тең. Салыстырмалы түрде алған Ресейде бірінші балаға берілетін жәрдемақы 440 мың рубльге көп (2,5 млн теңге шамасы). Еліміздегі халық саны 2020 жылдың 1 қаңтарындағы көрсеткіш бойынша 18 632 169 адамды құрағандығын ескерсек, балаға берілетін жәрдемақы мәселесінде көрші елдің тәжірибесін басшылыққа алудың қажеттілігі сезіледі. Жалпы егеменді еліміздің тарихында екі халқы санағы болып өткен болатын. Бұл ретте атап өтетін бір жайт Қазақстан халық санағын өткізуде БҰҰ-ның әр он жыл сайын халық санағын өткізу туралы ұсынысын басшылыққа алады. Мысалы бірінші халық санағы 1999 жылдың 25 ақпаны мен 4 наурызы аралығында өтсе, екіншісі 2009 жылдың 25 ақпаны мен 6 наурызында өткен болатын. Рас үшінші халық санағы 2020 жылға жоспарланған еді. Алайда әлемдік пандемия салдарынан кейінгі қалдырылғаны белгілі болды. Бүгінгі таңда еліміз халық саны бойынша әлемде 64 орынды иеленеді. Ал халқының орналасу тығыздығы бойынша 184 орында. Бұл дегеніміз аталған мәселеде әлі де болса оңтайландыру жұмыстары белсенді жүру тиіс екендігін көрсетеді. Еліміздің егемендік алған алғашқы жылдардан-ақ демография және көші-қон саясаты мәселесі стратегиялық маңызды бағыттар қатарына жатқызылды. Мысалы 1998 жылы Қазақстан Республикасы Президенті жанынан отбасы және әйелдер мәселесі бойынша кеңес беру бойынша Ұлттық комиссия өз жұмысын бастады. бүгінде бұл комиссия әйелдер және отбасы-демографиялық саясат бойынша Ұлттық комиссия деп аталады. Оның басты қызметі елдегі демографиялық ахуалды жақсартуға атсалысу болып табылады. 1999 жылы Қазақстан Республикасы демография және көші-қон агенттігі құрылған болатын. Оның қызметі мемлекеттің демографиялық және көші-қон саясатын қалыптастырып, жүзеге асырумен тығыз байланысты болды.

Ресей Федерациясындағы демографиялық үдерістерді оңтайландыру мәселесінде де ішкі көші-қон саясатының да алар орны ерекше. Мысалы отбасылар мен азаматтарды мемлекеттік қолдауға арналған бағдарламалар әсіресе Бурятия, Камчатка, Хабаровск, Амур, Иркутск, Магадан,

Сахалин сынды аймақтарда ерекше қолға алынады. Осы аймақтарға қоныс аударған ел азаматтары мемлекеттік қолдаудың барынша жоғарылатылған мөлшеріне ие бола алады. Сөзсіз бұл саясат мемлекет ішіндегі азаматтардың орналасуының тепе-теңдігін сақтауға бағытталған (Зарин, 2019:42- 43). Бүгінгі таңда елімізде де халық тығыз орналасқан оңтүстік аудандардан «Еңбек», «Серпін 2050» сынды бағдарламалар қабылданып, ішкі көші-қон саясатын реттеуге үлкен күш салынуда.

Ресей Федерация еңбек мигранттарының келуі бойынша әлемде үшінші орынды иеленеді. Сөзсіз бұл елдің көші-қон саясатына тыңғылықты көзқарас пен заңнамалық негізді қалыптастыруға деген қажеттілікті туындатады. 2018 жылғы көрсеткіш бойынша Ресей Федерациясы территориясында еңбек етіп жүрген мигранттардың көп бөлігі Өзбекстан мен Украина мемлекеттерінің азаматтары болып табылады. Олардың саны әрқайсысы шамамен 2 млн адамнан құрап отыр. Ал 2018 жылғы РФ ІІМ мәліметіне қарағанда 172 863 адам азаматтық алса, жалпы көші-қон тіркеуіне 11 960 763 адам тіркелген (Зарин, 2019:43). Сөзсіз бұл аталған фактінің өзі Ресей Федерациясындағы демографиялық үдерістерге көші-қон саясатының да өзіндік әсері бар екендігін ұғындырады.

Қос елдің де демографиялық үдерістерді оңтайландыру бойынша шаралары мен қабылданған құжаттарын саралай келе, аталған бағыттағы жұмыстар өз деңгейінде жүргізілуде деп айтуға негіз бар. Дегенмен Ресей Федерациясы демография мәселесіне үлкен көңіл бөлініп жатқандығы анық. Осы тұрғысынан келгенде еліміздегі демографиялық ахуалды оң сипатта өзгерту мақсатында дамыған елдердің тәжірибесін әлі де болса басшылыққа алу қажеттілігі байқалады.

Пайдаланған Әдебиеттер Тізімі

- Тимофеева Т.Ф., Таратина О.Ф. К вопросу о необходимости становления и развития правового регулирования демографических процессов на региональном уровне // Вестник Чувашского университета. - №4. – 2007. – 294 с.
- Елин А.М., Пашин Н.П. Проблемы демографии и пути их решения в современной России // Вестник науки и образования. - №17(71). – 2019. – 147 с.
- Городнова Н.В., Самарская Н.А. Повышение качества жизни населения в современных экономических условиях России // Дискуссия. - №3(94). – 2019. – 198 с.
- Садовская Е.Ю. Демографические и миграционные реалии Казахстана, политика и программы – 1991-2019 г. // Национальные демографические приоритеты: новые подходы, тенденции. – Москва, 2019. – 759 с.
- Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты // Егемен Қазақстан. – 2012 жыл 14 желтоқсан
- «Қазақстан Республикасы ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заң // Электронды ресурс: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000527>
- Курдова М.А. Современная демографическая политика в России и пути ее реализации // Economy and Business. - №2. – 2020. – 221 с.
- Мокроусов О. Материнский капитал: изменения с 2020 г. // Электронды ресурс: <https://www.eg-online.ru/article/415893/>
- Жанасыл А. Ана капиталы керек пе? // Айқын газеті. – 2020 жыл 18 қаңтар
- Зарин В.Ю. Миграционная обстановка в Российской Федерации: проблемы и решения // Вестник финансового университета. - №3. – 2019. – 319 с.